KALNAI LIETUVOS VIETOVIŲ VARDUOSE IR PAVIRŠIUJE

Filomena Kavoliutė
Vilniaus universiteto Chemijos ir geomokslų fakulteto Geomokslų instituto Geografijos ir kraštotvarkos katedra, M. K. Čiurlionio g. 21/27, LT-03101 Vilnius
El. paštas: filomena.kavoliute@gf.vu.lt

DOI: https://doi.org/10.5200/GM.2020.5

Kavoliutė F. MOUNTAINS IN THE NAMES OF PLACES AND ON THE SURFACE OF LITHUANIA. *Geografijos metraštis*, 53, 2020.

Abstract. The article presents the links between the place names of residential areas and the surface relief of their territories. Names with the lexeme kalnas (hill-, mountain-) were chosen for the study. In total, in Lithuania are about 250 of them. 50 villages with such names marking the surface mountainousness were analyzed. Topographic maps were used to clarify the features of the terrain, the transverse profiles of the surface of the areas were drawn, and a very variable change in the accommodation of the areas in the 20th century was analyzed. In some cases, archaeological data are also used.

References 58. Figs 24. In Lithuanian, summary in English.

Keywords: place names, oikonim, relief, hill, landscape, communities.

Įvadas

Vietovardžiai (toponimai) – ypatingais kalbos elementais tampa dėl savo išskirtinumo, nes yra *parinktieji žodžiai* – bendruomenių gyvenamųjų vietovių ir vietų tikriniai vardai. Vietovardžiai – tai ir prasmės. Didelė jų dalis leidžia atsekti buvus glaudų senųjų krašto gyventojų (bent dalies jų) ryšį su gyvenamąja aplinka, susigyvenimą su vietos gamta, kartais net itin gilų jos pajautimą. Gyvenamųjų vietovių varduose slypinti gamtinės ir kultūrinės informacijos gausa taip plačiai išsibarsčiusi per šimtmečius, kad atsiskleidžia ne tik praeities Lietuvos kraštovaizdis, bet išryškėja ir svarbiausi vietovių įvykiai, krašto istorijos bruožai, bendruomenių kaimynystės santykiai. Straipsnyje vėl kalbama apie vietovardžius (Kavoliutė, 2014), atidžiau, nors ir visuotinio karantino sąlygomis, žvalgomasi po Lietuvos kalnus, o tiksliau – po vietoves, varduose turinčias dėmenį (leksemą) kaln-, ieškant jų paviršiaus reljefe formų, kadaise paskatinusių gyventojus, pakišusių jiems mintį (inspiravusių) vadinti jas kalnuotumą pabrėžiančiais vardais. XX šimtmečio viduryje, tankiausio Lietuvos teritorijos apgyvenimo laikotarpiu, prieš prasidedant totalitariniam agrarinio kraštovaizdžio ir kaimiškųjų bendruomenių pertvarkymui, tokių vietovių (1959 m.) priskaičiuota 115: *Kalniškiai* – 46, *Kalnai* – 9, *Kalnėnai* – 8, *Kalnuotė* – 7, *Kalnelis* – 6, *Kalneliai* – 5, *Kalnyčiai*, *Kalnuočiai* – po 4, *Kalnas* – 3, *Kalnujai*, *Kalnynai*, *Kalniškės*, *Kalniečiai*, *Kalniniai*, *Kalninkai* (1+1) – po 2, *Kalnijai*, *Kalnalis*, *Kalneliškis*, *Kalneliškiai*, *Kalnučiai*, *Kalniai*, *Kalnuvėnai* – po 1. Dar 28 vardai užrašyti slaviška forma – Gurai, Guriai ir pan., beveik antra tiek turinčių jungtinius žodžius, kurių antrasis – *kalnas*. Be to, 8 vardai sudaryti su priešdėliu *už-*, 4 – su priešdėliu *užu-* (Užkalniai, Užukalniai) ir 70 – su priešdėliu *pa-* (Pakalniai, Pakalniškiai). Iš šios gausos analizei pasirinkti tariamai išraiškingiausią kalnuotumą reiškiantys vardai. Analizuoti Kalnas, Kalnai, Kalnujai,

Kalnėnai, Kalnuotė, Kalnijai, Kalnuvėnai, Kalnynai, dalis Kalniškių, dalis Aukštakalnių, Aštriakalnis, Aštrakalnis, dalis Gurų, Girkalnis, Gaudkalnis, iš viso per 50. Straipsnyje pristatomi ne tik kalnuotumą labiausiai pabrėžiantys vardai, bet ir tipiškiausi, įdomiausi atvejai.

Vietovardžiai glaudžiai susiję su vietovių, apylinkių gyventojais, o šie metams einant kinta. Sėslus gyvenimas vietovėje, poreikis lengviau susišnekėti gausina vietovardžius, todėl jų kiekis ir išlikimas labiausiai priklauso nuo gyventojų pastovumo (autochtoniškumo). Gyvenamųjų vietovių vardų kaitai turi įtakos ne tik visuomeniniai kataklizmai, tokie kaip karai, epidemijos, kurių metu nelikus vietinių ateina nauji, senųjų pavadinimų nežinantys žmonės, keičia ir vykdomos žemėvaldos, žemėnaudos, administracinės reformos. Iš išorės inicijuotiems pertvarkymams patogesnės stambesnės bendruomenės, nes smulkių gausa sunkina administravimą, ypač jei tai vykdo kitų kultūrų, teritorijos nepažįstančios administracijos (okupacijų sąlygomis). Įsigilinti į tradicinį bendruomenių susiklostymą užtrunka, lėtas sumanymų įgyvendinimas kelia nepasitenkinimą. Net praėjusio šimtmečio I pusėje, vykdant žemės reformą, kai kurie viensėdžių bendruomenių pavadinimai buvo panaikinti (1 pav.), bet atsirado ir naujų išparceliuotose dvarų žemėse susikūrusių kaimų vardų. 1923 m., be Vilniaus ir Klaipėdos kraštų, buvo surašytos 24389 apgyventos vietovės: 27 miestai, 241 miestelis, 174 bažnytkaimiai, 12706 kaimai (sodžiai), 7352 viensėdžiai (vienkiemiai atskirais pavadinimais), 3508 dvarai/palivarkai, 381 kitokia vietovė (Lietuvos apgyventos, 1925). 1959 m. jau priskaičiavus vilniškę ir klaipėdiškę sritis, surašytos 25143 gyvenamosios vietovės [754 daugiau (?!)]. Taigi XX a. vidurį Lietuvos teritorija pasiekė būdama itin tankiai apgyventa, bet antroje sovietmečio pusėje (1968–1988 m.) vardai buvo naikinami; oficialiais duomenimis, išbraukta per 4000 pavadinimų (Kavoliutė, 2019), dabartiniu laikotarpiu tas kiekis papildytas dar 300 naujai išbrauktų vardų, todėl 1959 m. užfiksuotos vietovės, jų vardai tampa išskirtinai svarbia duomenų baze Lietuvos kraštovaizdžio istoriniams tyrinėjimams. 2019 m. vietovardžių atminties ir vartojimo tradicija įtraukta į Lietuvos nacionalinį nematerialaus kultūros paveldo vertybių sąvadą.

Vietovardžių tyrimai Lietuvoje

Lietuvos vietovardžius pradėta užrašinėti kartu su tautosaka dėl juose slypinčių tautosakinių ir kalbinių žinių. 1888 m. Žemaičių žemės XVI a. geografinį žodyną išleidęs J. Spruogis (būdamas latvis) prisipažįsta buvęs sužavėtas ypatinga lietuviškų geografinių pavadinimų gausa ir įvairove, minima rusų kalba rašytuose teismų dokumentuose, paskatinusia juos registruoti (Спрогис, 1888). XX a. pradžioje žodžius sumanytam lietuvių kalbos žodynui ėmęsis rinkti kalbininkas K. Būga taikliausia fraze apibūdino ypatingą vietovardžių iškalbingumo bruožą: „vietovardžiais į mus kalba pati žemė“ (Būga, 1924). Šis vietovardžiuose slypintis informacijos kiekis išties yra didžiulis. Jų iškalbingumu įsitikinti lengva atrinkus, pavyzdžiui, vietovių vardus, sudarytus naudojant priešdėlį už-, ažu-, t. y. rodančių jas esant *už* kažko: Užalksnynis, Užbalis, Užbradumė, Uždvaris, Užežerė, Užgirėlis, Užgojus ir t.t. Tai savotiški patikslinamieji vardai, nes *ten* gyvenančios bendruomenės ar jų dalys būdavo laikomos kitomis arba ilgainiui tokiomis tapdavo. Taip išryškėja didelė įvairovė kažkada anuomet reikšmingų tų vietovių gamtinių ir kultūrinių kraštovaizdžio elementų, taigi *už-*: raisto, balos, balų, liūno, pelkės, pelkių, upės, ežero, brastos, bradumo, grabės, griovio, parkaso, prūdo, medės, girios, girelės, gojaus, miško, trako, liekno, alksnyno, eglyno, pušyno, beržo, blin-

dės, kalno, kalnų, kalvų, dubio, luobo, pjaunies, klonio, salos, lankos, laukų, margų, kapų, kryžiaus, dvaro, miesto, melnyčios, vartų, laužų, kelio, tilto.

K. Būga pirmasis nagrinėjo vietovardžių darybą ir pirmasis, remdamasis vietovardžių studijomis, panaudojo juos baltų genčių gyventoms vietoms aiškinti (Būga, 1924). Todėl būtent kalbiniu požiūriu Lietuvos vietovardžiai kruopščiausiai ištyrinėti. Išskirtinis dėmesys kreiptas vandenvardžiams (Vanagas 1970, 1981; Pėteraitis, 1992; Bilkis, 2009, 2014, 2017). Leidžiamas Lietuvos vietovardžių žodynas (I–IV, 2003, 2006, 2008), jo internetinis leidimas (http://vietovardziai.lki.lt/). Sudarytas Ukmergės gyvenviečių vardynas (Zinkevičius, 2011). Leidžiant lokalines monografijas vietovardžiai taip pat apžvelgiami: jų daryba, semantika (Garšva, 2019; Razmukaitė, 2001, 2018). Atsiranda pavienių vietovių vardus analizuojančių darbų (Bilkis, 2012, 2019, 2020). Išsamiausiai su vietovardžiais susiję gausūs lituanistikos darbai apžvelgiami *Lietuvos vietovardžių žodyno* I tome; A. Vanago tekstas (po mirties) papildytas L. Bilkio (Vanagas, 2008).

Praeito šimtmečio viduryje prie vietovardžių tyrimų prisijungė geografas S. Tarvydas, 1958 m. išleidęs knygelę *Lietuvos vietovardžiai* (Tarvydas, 1958). Jis atkreipė dėmesį ne tik į jų darybą – kilę iš bendrinių žodžių, turintys vienokias ar kitokias priesagas, priešdėlius, bet ir į vietovardžių prasmes – žodžių tikrąsias reikšmes (etimologiją). Išsakė svarbų pastebėjimą, kad būtina vietovardžių (toponimikos) duomenis derinti su kitų mokslų – archeologijos, istorijos ir istorinės geografijos – duomenimis ir pateikė pavyzdį: *Užpalių* „vietovardžio kilmė visai neabejotina: *už + palios* pelkės, balos, raistai“. Vadinasi, „*Užpaliai* reikšmės atžvilgiu yra lygūs Užpelkiams, Užbaliams“ (ten pat, p. 50). Tačiau neabejotinumas kelia abejonių, nes jei šį vardą susiejame su vietove, apylinkėse, deja, nerandame gamtos sukurtų palių, pelkių, balų, raistų ar joms tinkamų vietų. Ir tą jis čia pat patvirtino pridurdamas: „senoji (rytietiškoji) šio vietovardžio lytis yra buvusi *Užupaliai*. Tatai paliudija vokiečių metraščių 1373 m. paminėtas *castrum* (= pilis) Usupalle“ (ten pat). Taigi, atrodo, vietovės, apylinkės gamta, tiek viduramžių rašytiniai šaltinių duomenys sutampa – karų laikotarpiu bendruomenė slėpdavosi pilyje už upelio, o nuo jos ir gyvenvietei „parnešė“ vardą. S. Tarvydas iškėlė ir kitą svarbią mintį, kad „labai būdingus mūsų tarmių vietovardžius [reikėtų] palikti netaisytus, kaip savotiškus tarmių paminklus. Jei saugome gamtos paminklus, tai kodėl nebūtų galima paskelbti saugotinais nuo bet kokių iškraipymų dalį vietovardžių“ (Tarvydas, 1958, p. 50).

Geografas A. Seibutis panašia kryptimi, kaip kadaise K. Būga, vietovardžiais rėmėsi aiškindamasis jotvingių gyventas teritorijas, tūkstančio metų senumo įvykius Lietuvoje, mėgindamas juos lokalizuoti (Seibutis, 2006, 2009). Dėmesį į vietovių, vietų vardus ir jų sąsajas su kraštovaizdžiu yra atkreipusi F. Kavoliutė (2010, 2013, 2014; Kavoliutė, Skorupskas, 2016). Jei vardo kilmei išaiškinti kalbiniu požiūriu pakanka nurodyti, pavyzdžiui, kad *Vidaujos* (Mituvos bas.) vardo kilmė „galbūt sietina su liet. *vidus* – „vidurinė dalis“ (Vanagas, 1981, p. 376), o *Šaltuonos* (Jūros bas.) nuo žodžio „šaltas“ (Vanagas, 1970, p, 204), tai geografus domina, *kodėl* šioms gretimoms upėms vardai duoti būtent tokie.

Labai svarbus didėjantis istorikų indėlis publikuojant naujai archyvuose atrastus istorinius šaltinius (Baliulis, Čelkis. 2018; Čelkis, 2013), kuriuose minima nemažai vietovių, kraštovaizdis ir kurie ateityje tarnaus tolesniems kraštovaizdžio raidos tyrimams.

Vis dėlto vietovių vardų ir vietovių kraštovaizdžio sąsajos Lietuvoje dar menkai nagrinėtos. Esame tik pradinėje savo krašto gamtos ir kultūros ryšio pažinimo užuomazgoje, lyginant su panašaus pobūdžio vietovardžių tyrimais kitose šalyse, ypač Didžiojoje Britanijoje,

turinčioje itin senus rašytinius šaltinius ir gilias kultūrinio kraštovaizdžio tyrimo tradicijas, galinčias būti puikiu sektinu pavyzdžiu. Ten senokai pripažinta vietovių, laukų pavadinimų susiejimo su jų topografiniu kontekstu svarba, suprasta, kad negalima atskirti žmonių, vardų ir žemės, kurioje jie gyveno, kur vietos pavadinimai naudojami kaip kraštovaizdžio prarastų bruožų įrodymai. M. Gelling darbai (svarbiausias *Place-Names in the Landscape*, 1984) išaugo į tarpdisciplininę mokslo apie kraštovaizdį srovę, savotiškus istorinės topografijos tyrimus (Gelling, Colle, 2000; Cullen, 2013; Higham, Ryan (sud.), 2011). Pastarųjų redaguotoje knygoje taip pat aptariamos vietovardžių, rašytinių šaltinių ir paties kraštovaizdžio požymių sąsajos. Vietovardžių reikšmė kraštovaizdžio istoriniams tyrimams, atskiroms tematikoms įvardijama ir R. Muir (2004) *Kraštovaizdžio enciklopedijoje*. Su kraštovaizdžiu susiję vietovardžių tyrimai Britanijoje, kaip ir apskritai kraštovaizdžio raida, yra istorijos mokslo dispozicijoje.

Tyrimų metodika

Analizuojant bendruomenių vardų ir jų vietovių reljefo sąsajas, tyrimą iš dalies apsunkina tai, kad kaimų teritorijos, laikui bėgant, vykdant reformas ir keičiant apgyvendinimo pobūdį, nebuvo tvirtai pastovios, o praėjusio amžiaus antroje pusėje, vykdant totalinį agrarinio kraštovaizdžio pertvarkymą, dalis mažųjų bendruomenių vardų oficialiai buvo panaikinta ir tokias vietoves nustota žymėti žemėlapiuose, išskyrus labai retus atvejus. Iki pat XX a. I pusės būta dvarų, palivarkų, bajorkaimių, viensėdžių sodybų, o didžiosios (dešiniakrantės) dalies kaimai dar turėjo kompaktiškas gyvenvietes – gatvinius kaimus, todėl vietovių paieškai, vietai patikslinti reljefo atžvilgiu naudoti kelių laikotarpių stambaus mastelio topografiniai žemėlapiai: 1) XIX a. II pusės Kauno gubernijos (1865 m., M 1:126 000, rusų k.), 2) Pirmojo pasaulinio karo laikotarpio (1914–1921 m., M 1:100 000, lenkų ir vokiečių k.), atspindintys pobaudžiavinio (išlikusio baudžiavinio) laikotarpio teritorijos apgyvenimo vaizdą (2 pav.); į šiuos du žemėlapius kreiptas išskirtinis dėmesys, kadangi tokia apgyvenimo sistema didele dalimi atspindi ir dar ankstesnius šimtmečius; 3) 1933–1938 m. Lietuvos karo topografijos skyriaus parengti M 1:100 000 žemėlapiai; 4) sovietmečio pradžios (1949–1950 m., M 1:25 000, rusų k.) žemėlapiai, detaliausiai vaizduojantys vienkieminio laikotarpio kraštovaizdį iki jo totalitarinio pertvarkymo sovietmečio antroje pusėje; 5) naujausi skaitmeniniai žemėlapiai iš portalų maps.lt ir geoportal.lt. Kaimų vietų padėtis vietovių reljefo atžvilgiu aiškintasi gretinant vadinamuosius Pirmojo pasaulinio karo laikotarpio (M 1:10 000) ir sovietmečio pradžios (M 1: 25 000) topografinius žemėlapius, kartais žiūrėta 1809 m. Naujosios Rytų Prūsijos (Užnemunė) žemėlapyje (M 1:100 000).

Siekiant pasitikslinti vietovės reljefo pobūdį, braižyti skersiniai profiliai pasinaudojus elektroninio portalo maps.lt instrumentais. Juose trikampėliais pažymėtos palivarkų, viensėdžių, gatvinių kaimų sodybų vietos. Kartais pasitelkti ir stambiausio mastelio 1:10 000 žemėlapiai. Kai kurios vietovės autorei yra pažįstamos iš ankstesnių ekspedicinių apsilankymų, bet didžioji dalis tyrinėta kameraliniu būdu.

Pasitaikius atvejams, kai apylinkėje yra daugiau kalnesnių ir tokiam vardui tinkamesnių vietų, vardo pagrįstumui išsiaiškinti pasitelkta ir archeologinių tyrinėjimų medžiaga: *Lietuvos archeologijos atlasas* (1975, 1977), Kultūros vertybių registras (https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-search), *Lietuvos piliakalnių atlasas* ir duomenų bazė (https://www.piliakalniai.lt/). Visuotiniam karantinui užsitęsus, neprieinamos liko Lietuvių kalbos institute saugomos Lietu-

vos žemės vardyno anketos, planai archyvuose, trūko bibliotekos atvirų fondų. Remiantis pirminėmis teritorijų apgyvenimo raidos prielaidomis, gauti hipotetiniai spėjimai, todėl ateityje gali prireikti išsamesnių tyrinėjimų jiems patvirtinti arba paneigti.

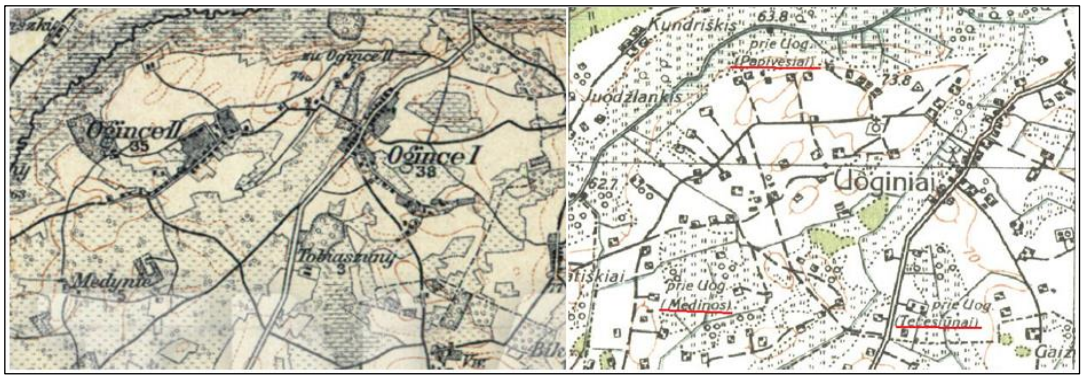

1 pav. Medinų, Tebešiūnų ir Papyvesių kaimeliai (Kupiškio r.) išaugo iš viensėdžių, bet dėl agrarizacijos miškams sunykus, vykdant reformą buvo prijungti prie Uoginių kaimo: a) 1914 m., b) 1939 m.

Fig. 1. *The villages of Medinai, Tebesiūnai and Papyvesiai (Kupiškis district) grew out of single-family villages, but in the course of agrarianization, when the forests disappeared, they were connected to Uoginiai village during the reform: a) in 1914, b) in 1939*

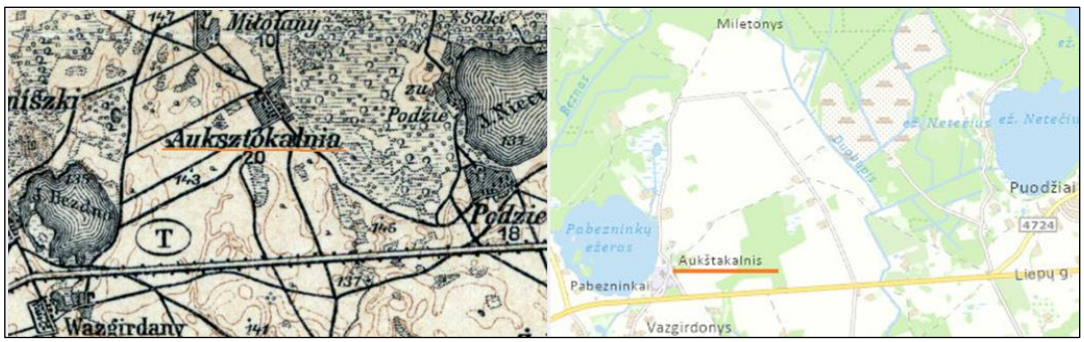

2 pav. Aukštakalnio kaimas (Varėnos r.): 1914 m. žemėlapyje ir 2021 m. internetinio portalo geoportal.lt žemėlapyje

Fig. 2. *Aukštakalnis village in Varėna district in 1914 and in 2021 on the map (presented at the geoportal.lt)*

Dėmesys buvo kreipiamas ir į vardų rašymą įvairialaikiuose žemėlapiuose, skaičiumi (1–5) nurodant paminėjimo laikotarpį. Vardai pateikiami kirčiuota forma, iš 1974 m. gyvenamųjų vietovių vardų sunorminto teritorinio suskirstymo žinyno (LTSR, 1974); naudotasi elektroniniu *Dabartinės lietuvių kalbos žodynu* (http://dz.lki.lt), tikslintasi Lietuvos vietovardžių geoinformacinėje duomenų bazėje, nors daugelio panaikintų vietovių vardų jame rasti nepavyko (http://lkiis.lki.lt/lietuvos-vietovardziu-geoinformacine-duomenu-baze), bet pirmiausia pradėta nuo didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno.*

Vietovių vardų ir paviršiaus reljefo sąsajos

Pirmame didžiajame *Lietuvių kalbos žodyne* (1959, t. V) nurodyta keliolika *kaln-* šaknies žodžių, leidžiančių geriau suprasti, kokiais atvejais jie buvo vartojami:

- ***kálnas*** – 1. aukštas žemės pakilimas; ***kálnė*** – viršukalnė: Kalnėj labai užderėjo avižos;
- ***kalnokšnis*** – kalnelis: Perkopėme nedidelį kalnokšnį; ***kalniūkštis*** – didokas kalnelis;
- ***kalneliūkštis*** – kalnelis (niekinamai); ***kalneliuotas, -a*** turintis kalnelių, su kalneliais;
- ***kalnùmas*** → kalnus: Visas kalnumas tik čia, o toliau lygumos;
- ***kalnùs***, *-ì*; ***kalniaĩ***, ***kalniaũ***, ***kalnėliaũ*** – nuokalnus, pakilus, labiau į kalną, aukščiau: Ant kalnios vietos padėk kūgį šieno; Rugiai kalniai stovi – neištvanės; Kur kalniau, ten jau būtų galima art;
- ***kalnuotùmas*** → kalnuotas;
- ***kálnuotas***, *-a*; ***kálnotas***, *-a*; ***kalnúotas***, *-a*; ***kalnėtas***, *-a* – su kalnais: Kálnotos vietos an Telšių; Jų laukai labai kalnúoti; ***kálniškas***, *-a* – kalnuotas, kalningas; ***kalnĩngas***, -a – kalnuotas, gausus kalnų; ***kalnýtas***, *-a* – kuris kalnuotas: Bėgo per kalnus kalnytus; ***kalnotuotas, -a*** – kalnuotas;
- ***kalnijà***, ***kalnỹnė*** – daug kalnų, kalnynas;
- ***Kálnai*** – kryžiaus kelių giesmės, giedamos per tam tikras apeigas ar budynėse;
- ***kalnýnai*** – 1. prasti kailiniai (Tverečiuje); 2. kalnų virtinė;
- ***kalnĩnis***, *-ė*, ***kalnĩškis***, *-ė*, ***kálniškis***, *-ė*; ***kalĩnius*** – kalne gyvenantis žmogus, kalno gyventojas: Atėjo kalniškis žmogus; Lietingais metais kalniams gera gyventi; Šįmet su šienu priveikė ir kalninius; Čia visi mužikai kalniniai gavo iš dvaro žemės;
- ***kalnẽnas***, *-ė*, ***kalniẽtis***, ***kálninink***as, ***kalninykas***, *-ė* – 1) kalnų gyventojas, 2) aukštaitis.

Taigi *kaln-* šaknies žodžiais buvo pabrėžiamas paviršiaus aukštumas (suprask – nelygumas) ir su tuo susiję reiškiniai ar gyventojai. Išskirtinio dėmesio nusipelno žodis *Kálnai*, reiškiantis kryžiaus kelių giesmes, giedamas per tam tikras apeigas ar budynėse. Kryžiaus kelio stotims Žemaitijoje įrengti vyskupas J. Tiškevičius XVII a. parinko Gardų vietovę, tankiai nusėtą aukštokais statokais kalniukais (Kviklys, 1991). Nuo kalno prie kalno maldininkus vedanti specialiai sukurta giesmė pavadinta tiesiog – *Kálnais*. Taigi jos pavadinimas kilęs nuo vietovės gamtovaizdžio specifiką apibūdinančio žodžio vietos tarme, nes būtent ši vietovės ypatybė – kálnai – parinkta būti kuriamo šventojo kalvyno – Kalvarijos – sudedamąja dalimi.

Geografiniu požiūriu žodžiu *kalnai* apibūdinamos „aukštai virš gretimų plotų iškilusios erozijos suskaldytos tektoninių kalnagūbrių ir masyvų sistemos, į lygumas pereinančios ryškia papėde arba priekalniais“ (Kudaba, 1986). A. Česnulevičius dar priminė „didelį jų santykinį aukštį bei didelį ilgį – nuo keliasdešimties iki kelių tūkstančių kilometrų“ (Česnulevičius, 2006). Č. Kudaba nurodė ir kitą *kalnų* reikšmę: „Žemės paviršiaus pakilumos, kurių santykinis aukštis > 200 m, su ryškiais šlaitais, papėde ir viršūne. Lietuvoje kalnais vadinamos aukštumos, atskiros kalvos, viršūnės. Kalnais vadinami ir piliakalniai“ (Kudaba, 1986). I. Švarcaitė dar patikslino: „Lietuvoje kalnais vadinamos ir žemesnės reljefo formos, *ryškiais šlaitais* išsiskiriančios kraštovaizdyje“ (Švarcaitė, 2019). O koks iš tiesų yra taip įvardytų vietovių reljefas, kokia jo morfometrija, kuo kitoniškas aplinkinių vietovių atžvilgiu?

Stambiausioje ir išraiškingoje geomorfologinėje reljefo formoje, 6 km į šiaurę nuo Kelmės, įsikūrę ***Kálnai*** (*Kalna*[2], *Kalnai*[3], *Кална*[4], žemaitiškai – *Kálną*). Iki 196 m absoliutinio aukščio iškilusi, net 60 m santykinio aukščio (lyginant su Kievio duburiu) siekianti sudėtinė mezoforma verta būti vadinamai Kalnų kalvynu (3 pav.); ilgoji ašis apie 5 km, trumpoji – apie 2 km, šlaitų statumas iki 10–15°. Tai masyvus galinių morenų kampinis masyvas, akumuliuotas Knituojos ir Gansės ledyninių liežuvių ledoskyros sąramoje su plynaukštės pakraščiu (Basalykas, 1965). Masyvas sudėtas iš kelių segmentų, nueinančių ryškiu lanku į rytus, o Kal-

nų kalvynas buvo atsidūręs pačiame ledo srautų plyšyje ir jų spaudžiamas kilo kaip stambus status moreninio pleišto kylis. Iš vakarų pusės yra *Kievio* ir *Kievaičio* ežerėlių duburys; po 8 m durpių sluoksniu slūgso ežerinės nuosėdos. Rytinėje pusėje – nedidelėmis pelkėtomis dubumomis atskirtas 165 m NN lanku išsilenkęs rytinis kalvagūbris. Lyginant su Kalnų kalvynu šis yra žemas, plynaukštės lygio, todėl, matyt, ir jo aukščiausias kalnas – 155 m NN – tebuvo prilygintas *Žvirblakalniui*.

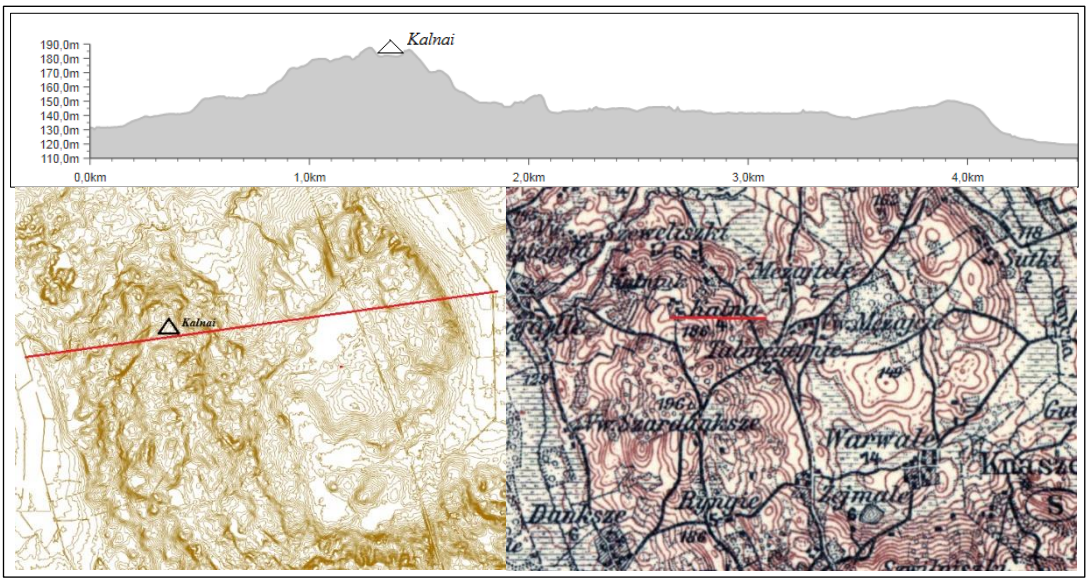

3 pav. Kalnų kaimas (Kelmės r.): a) vietovės paviršiaus profilis VŠV–RŠR kryptimi, b) vietovės reljefas, c) kaimas 1915 m. žemėlapyje

Fig. 3. *Kalnai village in Kelmė district: a) surface profile of the area (WNW-ENE), b) relief of the area, c) village in 1915 on the map*

Kalnų kalvynas ir papėdės buvę tankiai apgyventi. Vilniaus miestui plotu prilygstančioje teritorijoje yra 19 mažai tyrinėtų senkapių (Kavoliutė, 2012). Pietrytinėje papėdėje prie Varvalių ežero duburio gyventa I–IV a. Laidota pilkapiuose, o XIX šimtmetyje užrašyti žmonių pasakojimai mini čia, Kapmilžėje, esant palaidotą milžiną karžygį, dar nešamas aukas ir priesakus vaikų vaikaičiams saugoti šiuos kapus (Vaitkevičius, Vaitkevičienė, 2011). Tai išskirtinės gamtinės aplinkos vietovė. Nuo Varvalių 4 km į pietus, kitapus kalvagūbrio – Dievonyse – gyventa I tūkstantmetyje. Šiaurės vakarinėje papėdėje, 1 km atokiau, kitapus Ramočios upės prie Kievo duburio įsikūrusiame Dimgailių kaime gyventa I tūkstm. II pusėje – II tūkstm. pradžioje. Pietvakarinėje papėdėje prisiglaudusiuose Dankšių ir Graužikų kaimų senkapiuose laidota XVIII–XIX a. Kada atsirado Kalnų pavadinimas, deja, galime tik spėti, bet tai yra aukšiausia šio seniai gyvenamo arealo vieta.

Panašioje geomorfologinėje situacijoje Rytų Žemaičių plynaukštėje, kitame išraiškingame kampiniame moreniniame masyve (4, 5 pav.), 5 km į pietus nuo Šiaulėnų (Radviliškio r.), įsikūręs(-ę) kitas(-i) ***Kálnų*** kaimas(-i). Tai Šiaulėnų–Šaukoto kalvoto moreninio ruožo šiaurinis segmentas, nes kalvyną sudarančios galinės morenos išsidraikiusios ir kompaktiško masyvo nesudaro (Basalykas, 1965). Ši tipiška kampinė sąrama iškilusi tarp buvusių dviejų gretimų iš šiaurės ir iš šiaurės rytų pusės judėjusių ledo storymės liežuvių. Rytinė pusė akumu-

liuota intensyviau ir gūbrio viršūnės siekia iki 170 m NN, o kampinė viršūnė iškilusi iki 183 metrų. Šiaurės vakarinio kampo viršūnė siekia 160 m NN. Papėdės apskalautos pasitvenkusio ledyninio baseino, o šlaitai stipriai suraižyti periglacialinės erozijos, panašiai kaip Vilniaus eroziniai raguvynai. Iš šių abiejų pusių moreninį masyvą supa limnoglacialiniai (buvę) supelkėję (dabar nusausinti) tarpugūbriniai pažemėjimai. Masyvo santykinis aukštis – 40 m, ties šiaurės rytiniu galu – 50 metrų. Tai ryški apylinkės kraštovaizdžio dominantė.

Užpelkėjusių paviršių supamame itin raižyto reljefo moreniniame masyve būta viensėdžių. Net dveji XIX a. II p. – XX a. I p. žemėlapiuose vadinti tai Kalnais, tai Gurais; laisvųjų valstiečių čia, matyt, kalbėta lenkiškai. Šiaurės vakarinėje papėdėje esantis (buvęs) vadintas: *Gury*[2], *Kalnai (Padgurka)*[3], *Калнай*[4], o esantis masyvo viršuje ir prisišliejęs prie rytinio gūbrio pašlaitės, vadintas: *Гуры*[1], *Podgurok*[2], *Kalnai*[3], *Падгуркай*[4]; šis išaugo į kaimą. Tarp abiejų vietovių buvęs viensėdis *Nowotszeba*[2], 1923 m. gyventojų surašyme pažymėtas su paaiškinimu – *Novačeba* (Kalnų Bartkynės). Taigi nepaisant kuria kalba vietovės buvo užrašytos, visais atvejais teigiama tas pats – vietovė vadinta Kalnais.

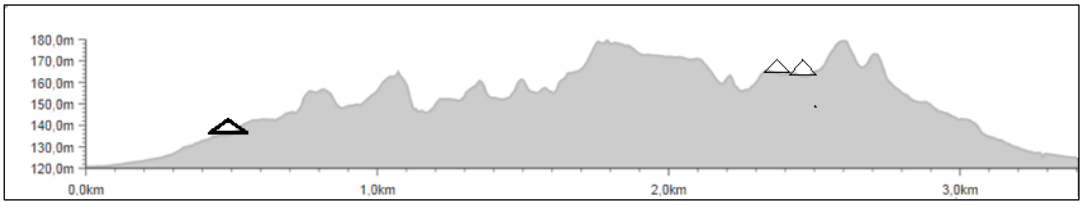

4 pav. Kalnų kaimų (Radviliškio r.) vietovių paviršiaus profilis ŠV ir PER kryptimi

Fig. 4. *Surface profile of Kalnai villages in Radviliškis district (NW-SE)*

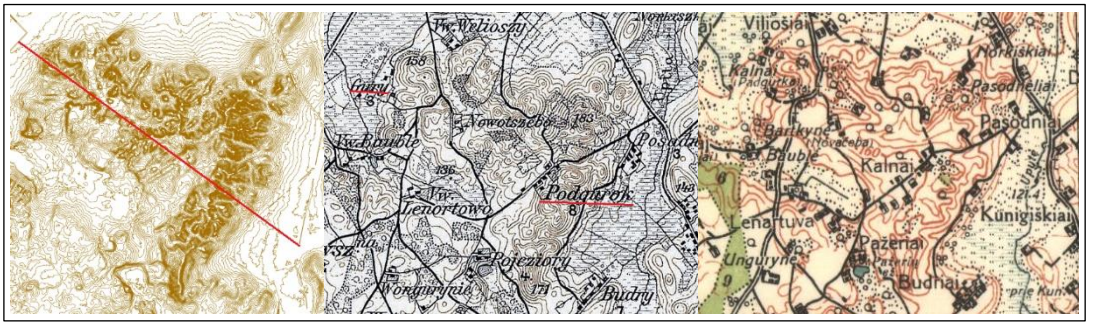

5 pav. Kalnų kaimai (Radviliškio r.): a) paviršiaus reljefas, b) kaimai 1915 m., c) 1938 m. žemėlapiuose

Fig. 5. *Kalnai villages in Radviliškis distric: a) surface relief, b) villages in 1915 on the map, c) in 1938 on the map*

Kalnų viensėdis (*Калай*[2], *Kalnai*[3], *Калай*[4]) taip pat yra Rytų Žemaičių plynaukštėje, 2 km įšiaurės vakarus nuo Žaiginio (Raseinių r.) vis dar miškingoje teritorijoje, Sandravos upės dešiniajame krante (6 pav.). Šiose vietose upelis teka tarp dviejų stambių statokų, 30 m santykinio aukščio kalvų, nutolusių viena nuo kitos per 700 metrų. Kalnų viensėdžio sodyba pastatyta vakarinės kalvos papėdėje periglacialinio išnašų kūgio pakraštyje. Kalvos šlaitai, kaip ir daugumos Rytų Žemaičių plynaukštės didžiųjų kalvų, gausiai išraižyti raguvomis, sustiprinančiomis kalnuotumo įspūdį.

Tokį patį vardą – ***Kalnaĩ*** (*Kalnie*[2]; *Kalnai*[3]; *Калнай*[4]) – yra turėjęs palivarkas / dvaras Biržų rajone (6 km į ŠV nuo Biržų). Sodyba buvo įsikūrusi lėkštos gūbriškos kalvos pietryti-

nio šlaito apatinėje dalyje ties aukščiausia ir išraiškingiausia jos dalimi (santykinis aukštis – 10 m, šlaito ilgis – 150 m) (7 pav.). Papėdėje – užpelkėjusi karstinėmis duobėmis išvarpyta įlomė, palei kurią Kalnų palivarko žemės ribojosi su Kirkilų kaimu. Palivarkui, matyt, yra priklausiusi ši kalniausioji vieta (paviršius per 400 m paaukštėja 5 m) ir kaip būdingiausias teritorijos bruožas davė jam pavadinimą; lėkšti lygiagretūs (ŠR–PV krypties) bangagūbriai į vakarus nuo Biržų nėra tokie ryškūs ir charakteringi, todėl aukšiausiai iškilusi dalis yra dominantė aplinkinėse vietovėse. Nors ant bangagūbrio (ŠR gale) buvo ir gatvinis kaimas, jis vadinosi Griciūnų vardu.

6 pav. Kalnų viensėdis (Raseinių r.): a) teritorijų reljefas, b) kaimas 1949 m. žemėlapyje

Fig. 6. *Kalnai homestead in Raseiniai district: a) relief of territories, b) village in 1949 on the map*

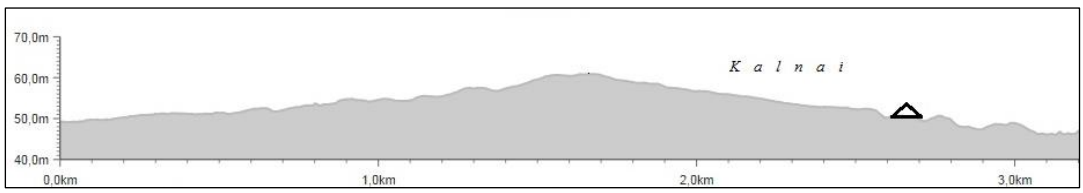

7 pav. Kalnų kaimas (Biržų r.): vietovės paviršiaus profilis ŠV–PR kryptimi

Fig. 7. *Kalnai village in Biržai district: surface profile of the area (NW-SE)*

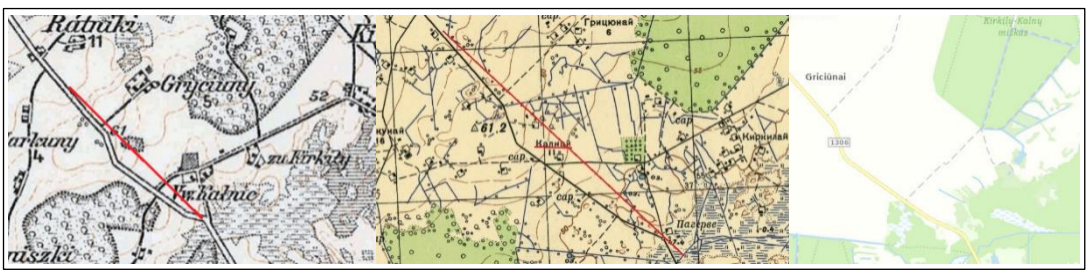

8 pav. Kalnų kaimas (Biržų r.) žemėlapiuose: a) 1915 m. (dvaras), b) 1949 m. (kaimas), c) 2010 m. (išnykę) (www.maps.lt)

Fig. 8. *Kalnai village (Biržai district) depicted on the maps: a) 1915 m. (manor), b) 1949 (village), c) 2010 m. (extinct) (www.maps.lt)*

XX a. I pusėje po parceliacijos Kalnų dvaras pavadintas Kalnų kaimu, buvę valstiečiai išsisklaidė ir sukūrė vienkiemius, sovietmečiu jis atsidūrė kolūkių ir apylinkių sandūroje, o

per melioraciją buvo sunaikintas (8 pav.). Kalnų kaimas iš valstybinių duomenų išbrauktas 1984 m. (Kavoliutė, 2019).

Kalnujais pavadintos vietovės (yra 2) bene geriausiai parodo, kad vardai, įvardijimas – tai kūryba, nes vietovės skiriasi iš esmės – tiek santykiniais aukščiais, tiek savo kilme.

Nuo Raseinių 5 km į pietus esantys *Kalnùjai* – tai vieniša stambi stati kalva, žyminti Rytų Žemaičių plynaukštės pietinę briauną ir iškilusi ties jos įlinkiu (9, 10 pav.). Santykinis aukštis nuo Karšuvos lygumos pusės – 30 m (kintantis per 400 m), nuo šiaurinėje įlankos pusėje plytinčios lygumos – apie 20 metrų. Prieledyninių marių apskalautas pietinis kalvos šlaitas įgaubtas, šiaurinis – labiau išgaubtas. Kalvos ilgoji ir trumpoji ašys beveik vienodos – 2 × 2 km. Tai absoliuti apylinkės dominantė, ypatingos svarbos strateginis objektas, pradedant žinomais viduramžių karais, kurio viršūnėje buvo įrengtas piliakalnis, baigiant Antruoju pasauliniu karu. Kalnujuose ir kai kuriuose aplinkiniuose kaimuose gausiai rasti akmeniniai kirvukai, kaplys rodo buvus lankytą (apgyventą) šią vietą nuo bronzos amžiaus. Rašytiniuose šaltiniuose Kalnujai minimi nuo XIV amžiaus. Piliakalnis datuojamas I tūkstm. – II tūkstm. pradžia (LAA, 1977). XVIII a. buvo karališkasis kaimas (LTE, 1986).

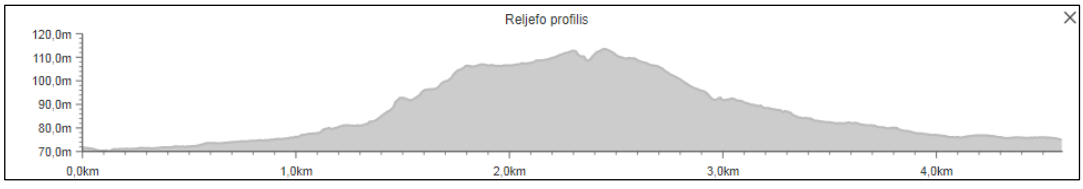

9 pav. Kalnujų vietovės (Raseinių r.) profilis P–Š kryptimi

Fig. 9. *Profile of the Kalnujai area (Raseiniai district) (S-N)*

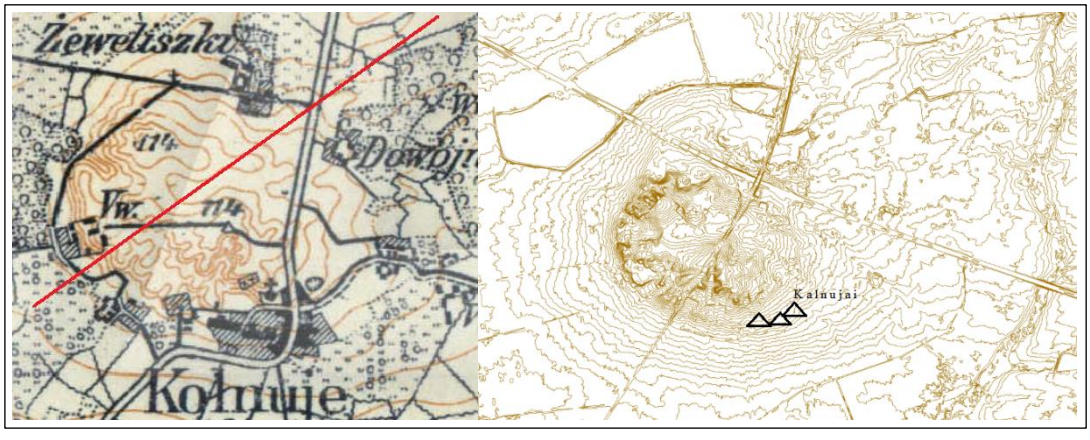

10 pav. Kalnujų k. (Raseinių r.): a) 1915 m. žemėlapyje, b) vietovės reljefas

Fig. 10. *Kalnujai village (Raseiniai district): a) in 1915 on the map, b) relief of the area*

Šilutės rajone Katyčių apylikėse esantys ***Kalnùjai*** (*Kallnuggen*[2], *Kalnujai*[3], *Калнуяй*[4]) įsikūrę visiškai kitokioje geomorfologinėje padėtyje. Tai vos 20 m nuo jūros lygio pakilusios Nemuno deltinės lygumos pakraštys, palengva aukštėjantis tolstant nuo marių. Kalnujų kaimelis įsikūręs netoli Šyšos upės dešinėje jos pusėje, rytiniame kaimo gale būta vandens malūno ir stambios sodybos, kurioje sovietmečiu įkurdintas Kalnujų tarybinio ūkio centras. Kal-

nujų kaimelis 1959 m. rusiškame žemėlapyje vadinamas Dekintų vardu (Senųjų Dekintų kaimas yra buvęs greta į vakarus).

Kiek nuo aplinkinių skyrėsi ši vietovė, kad jai buvo duotas Kalnujų vardas? Atsakymą sufleruoja vandens malūnas, įrengtas, suprantama, bent kiek didesnį nuolydį turinčioje vietoje. Tą patvirtina ir skersiniai Š–P krypties reljefo profiliai (11 pav.). Taigi šioje vietoje matomas aiškiai ryškesnis (išgaubto profilio) paviršiaus kilimas, senųjų gyventojų įvardytas Kalnujais, nors tai vos 4 m paaukštėjimas 200 m atkarpoje. Jis neprilygsta vos už 3–5 km į Š–ŠR pusę besidriekiančiai aukštai Vakarų Žemaičių lygumos moreninio šlaito pakopai, 1,5 km atkarpoje pakylančiai nuo 30 iki 50 m NN, bet anos vietovės Kalnujais nevadinamos; beje, ten buvo jau ne prūsiškoji dalis, o Lietuvos.

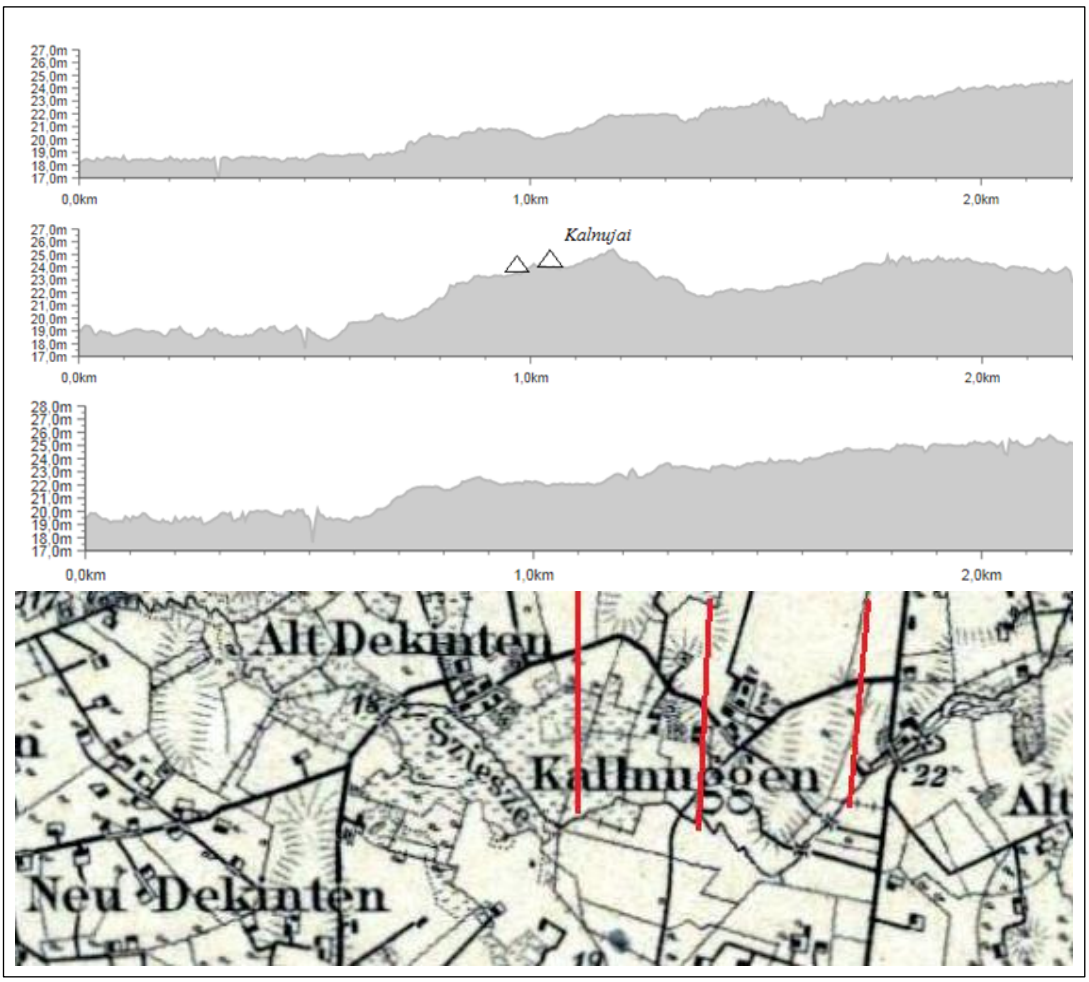

11 pav. Kalnujai (Šilutės r.): a) paviršiaus profilis į vakarus nuo kaimo, b) per Kalnujų k., c) į rytus nuo jų, d) 1921 m. žemėlapyje

Fig. 11. *Kalnujai in Šilutė district: a) surface profile to the west of the village, b) through Kalnujai village, c) to the east of them, d) in 1921 on the map*

Lyginant abi tuo vardu vadinamas vietoves peršasi išvada, kad Raseinių atveju Kalnujai labiau reiškė vietovę, o Šilutės atveju – aukštėlesnėje vietoje (kalniau) gyvenusius žmo-

nes. Taip manyti leidžia kito, analogiškoje geomorfologinėje padėtyje įsikūrusio *Kalninkų* (sunorminta – *Kalininkų*) kaimo vardas.

Žodis *kalnėnai* atskirose Lietuvos vietovėse kirčiuojamas skirtingai: ***Kalnėnaĩ,*** Kálnėnai ir Kalnė́nai. Žodis tas pats, bet kirčiai patraukia dėmesį, tarsi turėdami papildomos žinotinos informacijos. Tuo vardu rastos ir išanalizuotos 8 vietovės.

Kálnėnai yra Žemaičių aukštumos Vidurio kalvynų ruožo Takoskyriniame kalvyne vos už poros kilometrų į pietus nuo Medvėgalio. Kaltinėnų kryptimi čia paplitusios stambios aukštos, stačiašlaitės ir plokščiaviršės keiminio tipo kalvos, atskirtos plačių įlomių (12, 13a pav.). Jos iškilusios į 190 m absoliutinį aukštį. Tai gana retas paviršiaus kalvotumo tipas; prof. Č. Kudaba tokias vadino didkalvėmis. Vyrauja sudėtinės reljefo formos, tarp kurių išsiskiria dvi aukštesnės taisyklingai elementarios, kurių papėdėmis teka Ašvija. Žemesnėje rytinėje kalvoje (199 m NN, santykinis aukštis 35 m) buvo įsikūręs Kalnėnų dvaras. Į šiaurės vakarus nuo jos esančioje aukštesnėje (209 m NN, santykinis aukštis apie 40 m) buvo (yra) ir Josūdiškės viensėdis. XIX a. pabaigos[1] ir XX a. pradžios[2] žemėlapiai rodo, kad abi kalvos yra priklausiusios Kalnėnų dvarui. Nuo rytų pusės abi kalvos aukštesnės ir statesnės, o į pietus esančių gretimų Laumenų, Gervalių kaimų kalvos yra gerokai žemesnės (apie 185 m NN).

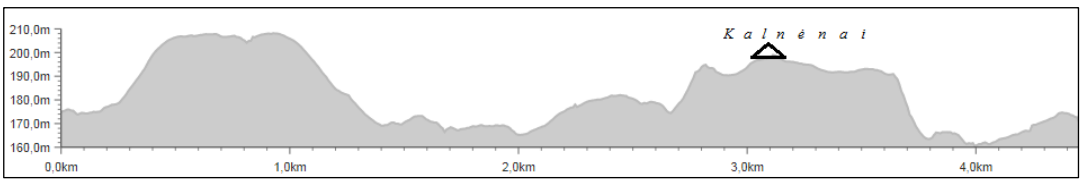

12 pav. Kalnėnai (Šilalės r.): pjūvis ŠVV–PRR kryptimi

Fig. 12. *Kalnėnai village in Šilalė district. Section in the direction of NW-SE*

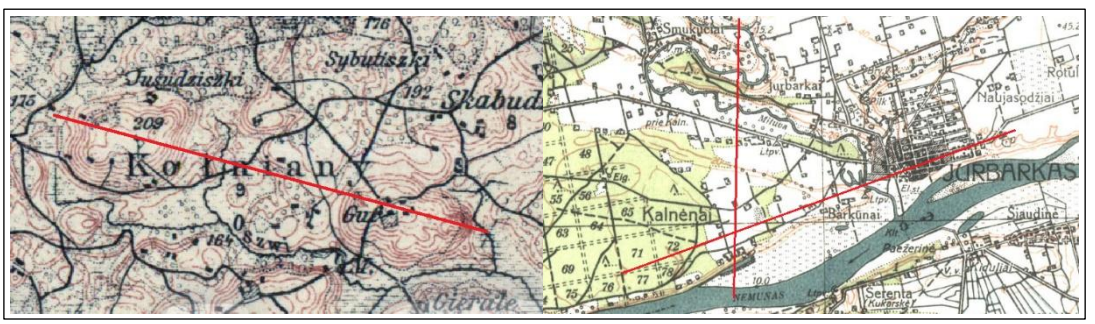

13 pav. Kalnėnų kaimai topografiniuose žemėlapiuose: a) Šilalės rajone (1915 m.), b) Jurbarko rajone (1935 m.)

Fig. 13. *Kalnėnai villages in topographic maps: a) in Šilalė district (1915), in Jurbarkas district (1935)*

Dvi kalnumą pabrėžiančios vietovės yra palei Nemuną: *Kalnėnaĩ* 3 km į vakarus nuo Jurbarko ir *Kálnėnai* 3 km į šiaurę nuo Nemunaičio. Nors abi yra prie Nemuno, ryšys su upe iš esmės skirtingas, labai skiriasi ir vietovių geomorfologinė situacija.

Jurbarkiškiai ***Kalnėnaĩ*** (*Kalniany*[2], *Kalnėnai*[3], *Калненай*[4]) įsikūrę prie pat Nemuno šlaito (13b pav.). Kuo ypatingas šlaitas šioje vietoje, kai esama daug aukštesnių, taigi kalnesnių vietų? Pavyzdžiui, kad ir prie gretimo Sudargo kitame krante (sant. aukštis 60 m), Rambyno kalno ties Vilkiškių kalvagūbriu (30 m) ar prie Vilkijos, kur šlaitas nuo vandens iškilęs net

80 m; tolimesni krantai ties Balbieriškiu, Punia siekia 40 m, ties Merkine, Liškiava – 30 m santykinio aukščio.

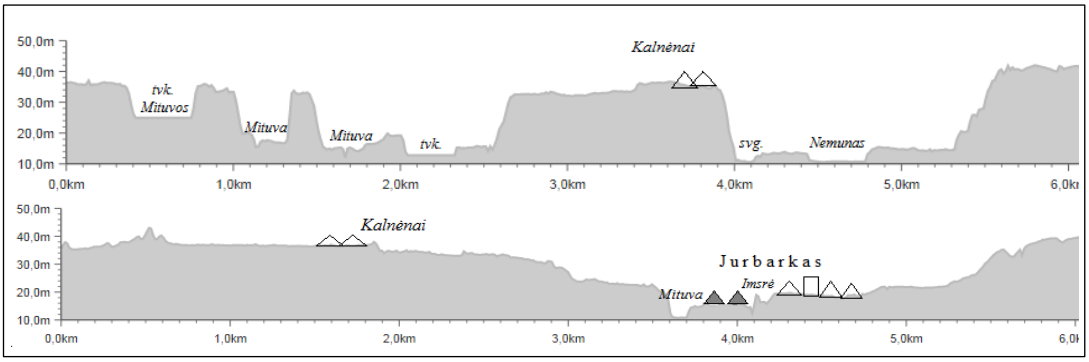

14 pav. Kalnėnų kaimas (Jurbarko r.): a) vietovės paviršiaus pjūvis Š–P kryptimi, b) pjūvis V–R kryptimi

Fig. 14. *Kalnėnai village in Jurbarkas district: a) section of the surface of the area in the N-S direction, (b) section in the W-E direction*

Geomorfologiniu požiūriu Kalnėnų vietovė išties yra unikali visoje Lietuvoje. Ties Jurbarku ryškiai keičiasi Nemuno žemupio lygumos paviršiaus aukštis: nuo 45–40 m NN iki 30–25 m NN. Ties čia šiame lygyje ilgesnį laiką buvo nusistovėjęs atsitraukiantis prieledyninis baseinas, į kurį atsikūrusiu slėniu įtekėjo Nemunas. Įtekėdama į marias ties Jurbarku upės vaga išsiskyrė į dvi atšakas; šiaurine šaka dabar naudojasi Mituva, įtekėdama į Nemuną. Tarp jų išlikęs neišplautas paviršius sudaro savotišką fliuvioglacialinį erozinį palikuonį, kurio paviršius nuklotas smėliu, tolėliau į vakarus vietomis supustytu į kopas. Šis savotiškas Kalnėnų erozinis atragis rytiniame gale virš Nemuno vandens lygio pakilęs apie 25 m, einant į vakarus žemėja ir pereina į senovinės aliuvinės lygumos paviršių.

Ties Kalnėnų kaimu Nemuno šlaito papėdės didokoje senvagėje nuo senų laikų buvo žiemos uostas, o kaimas tarnaudavo kaip užeiga taisantiems laivus. Kalnėnai minimi nuo 1561 metų. Ilgus šimtmečius jie buvo atsidūrę tarp dviejų pasienio muitinių – Jurbarko ir Smalininkų, o dar anksčiau, viduramžių karų laikotarpiu, vietovė buvo sulaukusi „kaimynų“ – vos už 1,5 km lankose kryžiuočiai XIV a. buvo pasistatę Georgenburgo pilį (vadinamieji Bišpiliukai). Vardą vietovei davė neabejotinai Jurbarko gyventojai (seniausia miesto dalis pažymėta juodai), nes tai jų lankoma erdvė, ypač svarbia tapusi savo kalnumu, kai pašonėje atsirado priešo bazė – nuo kalno stebėti priešą saugiau ir patogiau. Kalnėnai nuo Bišpilio piliakalnio nutolę 3 km ir 2 km nuo Mituvos–Imsrės santakoje įsikūrusio seniausiojo Jurbarko (14b pav.). Dabar dalis Kalnėnų kaimo patenka į miesto teritoriją.

Nuo Nemunaičio 3 km į šiaurę (Alytaus r.) dešiniajame Nemuno krante yra **Kálnėnai** (*Kolnjany*[2], *Kalnėnai*[3], *Калненай*[4]). Senojo kaimo gatvė per puskilometrį buvo nutolusi nuo upės šlaito ir ėjo jam lygiagrečiai (15a pav.). Priešingai nei ties Jurbarku, slėnis kerta Dzūkų aukštumą ir yra gilesnis (svyruoja nuo 25 iki 35 m), tačiau vingio viduje esantis lėkštesnis šlaitas, plačios salpinės ir viršsalpinės terasos švelnina nuolydį į Nemuno pusę. Paslėninis kalvotas daubotas aukštumos paviršius taip pat palengva aukštėja tolstant nuo Nemuno į rytus – iki 145–150 m NN, einant pietryčių kryptimi – iki 150–160 m NN. Nuo Kalnėnų einant į pietus link Nemunaičio, paviršius taip pat aukštėja iki 150 m NN. Išskirtinai ryškių, apylinkėje dominuojančių reljefo formų lyg ir nesimato. Tai kodėl vietovei duotas toks vardas?

15 pav. Kalnėnų kaimas (Alytaus r.): a) 1915 m. žemėlapyje, b) ortofotovaizdas 2010 m. (www.maps.lt)

Fig. 15. *Kalnėnai village in Alytus district: a) in 1915. on the map, b) orthophoto in 2010 (www.maps.lt)*

Daug aiškesnis vaizdas išryškėja pažvelgus į vietovės reljefą einant lygiagrečiai Nemunui Š–P kryptimi (16b pav.). Tada akivaizdžiai pasimato ryškiai nuolaidėjantis (nuo 140 iki 120 m NN) ir sekliau suskaldytas (lygesnis) Gečialaukio kaimo paviršius (dažnesni 5–7 m santykiniai aukščiai) bei aukštesnis ir kalningesnis Kalnėnų kaimo paviršius (vyraujantis aukštis – 130–135 m NN, santykiniai aukščiai siekia iki 10 m). Pasimato ir ryškiausia kalva – 136 m NN, santykinis aukštis – 18 m, tarp jos ir pelkėtame tarpukavyje greta esančio Dielinio ežerėlio. Greičiausiai būtent ši kalva, skirianti kaimus ir priklausiusi Kalnėnams, galėjo būti svarbus, visai vietovei vardą pelnęs jos bruožas.

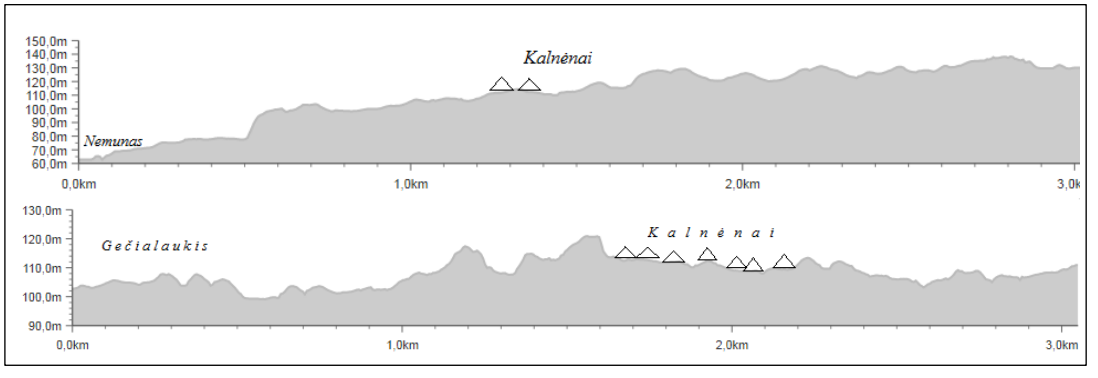

16 pav. Kalnėnų kaimas (Alytaus r.): paviršiaus skersinis profilis V–R kryptimi (skersai Nemuno šlaito) b) profilis Š–P kryptimi (lygiagrečiai upei)

Fig. 16. *Kalnėnai village in Alytus district: transverse profile of the surface in the W-E direction (across the slope of the Nemunas); b) profile in the N-S direction (parallel to the river)*

Kalnėnai (*Колнявцы*[1], *Kolnjantzy*[2], *Kalnėnai*[3], *Калненай*[4]) yra 6 km į šiaurės rytus nuo Karmėlavos, Kauno ir Jonavos rajonų sandūroje, ir priklauso pastarajam. Tai Šešuvos limnoglacialinė lyguma. Paviršius lyguminis, molingas, linkęs užmirkti ir žemdirbystei nepatogus. Buvęs gatvinis kaimas įsikūręs nuo Šešuvos upės į šiaurę per 500 metrų. Artimiausia pakili vieta – 2 km į rytus esantis Užusalių kaimas, įsikūręs stambioje 15 m santykinio aukščio kalvoje (87–70m NN, papėdės parametrai – 2 × 2 km). Kitos panašaus aukščio reljefo formos

arčiausiai sutinkamos tik kitapus Neries už 8 km Lapių (Lietuvos Vidurio) kalvagūbryje arba 8 km į rytus Dumsių link. Šis vietovardis bene vienintelis nurodo ne vietovę, bet gyventojus, taigi kalba apie žmones kalnėnus, gyvenančius... lygumoje (17 pav). Tenka gręžtis į vietovės apgyvenimo istoriją.

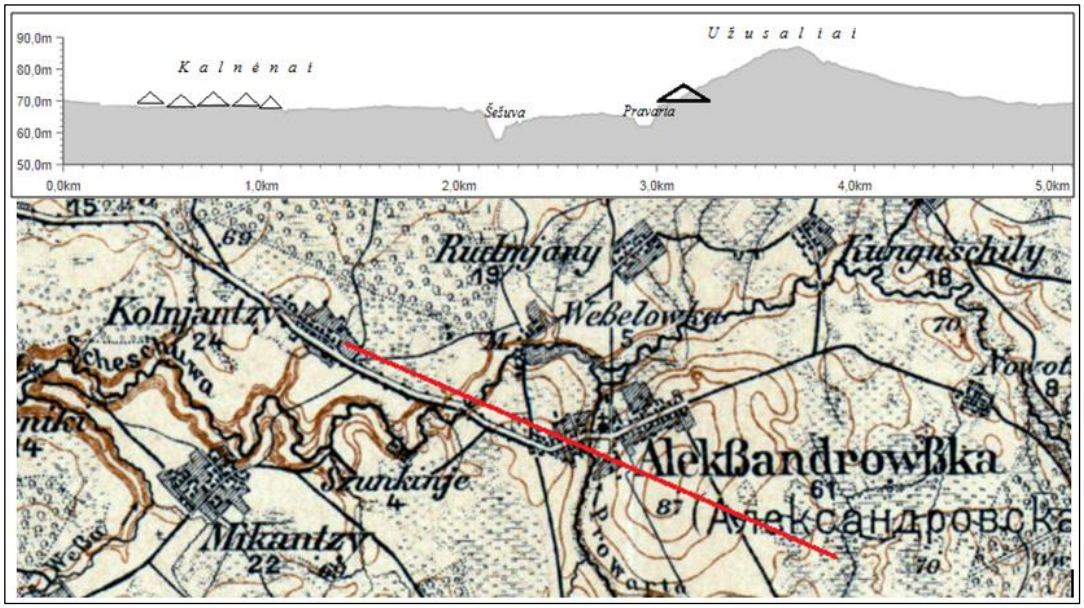

17 pav. Kalnėnų ir Užusalių vietovės (Jonavos r.): a) vietovės skersinis profilis ŠV–PR, b) vietovių vaizdas 1915 m. žemėlapyje

Fig. 17. *Kalnėnai and Užusaliai villages in Jonava districts: a) cross-sectional profile of the surface (NW-SE), b) view of the areas depicted on the 1915 map*

Vietovė turėtų būti senokai gyvenama. Pagal 1865 m. žemėlapį kaimyninės gyvenamosios vietovės buvo Mikainių (*Ок. Миканцы*[1] *Mikantzy*[2], *Mikainiai*[3]) bajorkaimis kitapus Šešuvos upės ir Rudmenų (*Ок. Рудмяны*[1], *Rudmjany*[2]) bajorkaimis į rytus pašlapusioje lygumoje. Matyt, bajorijai dalijant žemes, o tą darydavo LDK kunigaikštis Vytautas, nuotakesnė, patogesnė didžioji kalva jau buvo apgyventa kalnėnų. Vėlesnių žinių randame apie Užusalius, kurie minimi nuo 1744 m. (LTE, t. 4). Šioje puikioje vietoje buvo įkurtas dvaras, kurio valstiečiams 1863 m. sukilėliai perskaitė manifestą, po ko dvaras 1864 m. konfiskuotas, gyventojai ištremti, o į jų vietą atkelti naujieji iš Rusijos gubernijų. Gyvenvietė pavadinta Aleksandrovskaja slabada, pastatyta mūrinė cerkvė. Šie duomenys leidžia manyti, kad XVIII a. II pusėje kuriant palivarką valstiečiai kalniečiai buvo iškelti į dvaro žemės palaukius ir įkurdinti palei kelią, vedantį į Kauno–Jonavos (Zarasų) kelią ir naujasis kalnėnų apgyventas kaimas toliau vadintas Kalnėnais. Ant kalvos pastatyta palivarko sodyba vadinta Užusaliu, gal, kad norint pasiekti ją nuo Kalnėnų k. pusės reikėdavo pervažiuoti dvi upes – *Šešuvą* ir kalvos papėde pratekančią *Pravartą*, kurioms per polaidžius ištvinus tarpupis atrodydavo lyg sala. Beje, pastarosios vardas leidžia manyti dar anksčiau kalvoje buvus miško sargo – varto – sodybos. Miškai į rytus aplinkui driekėsi iki pat Rumšiškių, o gyvenvietė – miškų saloje, todėl prievarčiu (pavarčiu) į Šešuvą tekėjusi upė gavo Pravartos vardą. Suprantama, hipotezę reikėtų tikrinti.

Kálnynai *(Kalinne*[1]**, Kolnino*[2]*, Kalnynai*[3]*, Калинай*[4]*)* (Marijampolės r.) nutolę apie 10 km į šiaurės rytus nuo Žuvinto ežero. Tai vadinamasis linijinis kaimas, išskirstytas iš gatvinio XIX a. I pusėje įvykdžius žemių komosaciją po baudžiavos panaikinimo Prūsijos valstybėje, kuriai tuo metu Užnemunė priklausė. Jo vienkiemiai kaimo teritorijoje išdėstyti dviem linijomis šiaurinėje Kalnynų ežero pusėje (18 pav.). Į pietryčius nuo kaimo ir ežero neišraiškingoje dubumoje buvo Purvio pelkė, o 2 km į šiaurę – Gudelių kaimas. Vietovės paviršius kyla iš pietų einant į šiaurę (nuo 90 m NN iki 98 m NN) ir toliau palengva aukštėja iki 106 m NN; nuo Gudelių kaimo į rytus už 1,5 km yra aukščiausia apylinkės vieta – 111 m NN (!). Tai kodėl ne Gudelių kaimas vadinamas Kalnynais, o tasai įsikūręs net 9 m žemiau? Nuo Kalnynų kaimo paviršius kyla ir einant į vakarus link Žuvinto duburio (nuo 98 m iki 109 m NN).

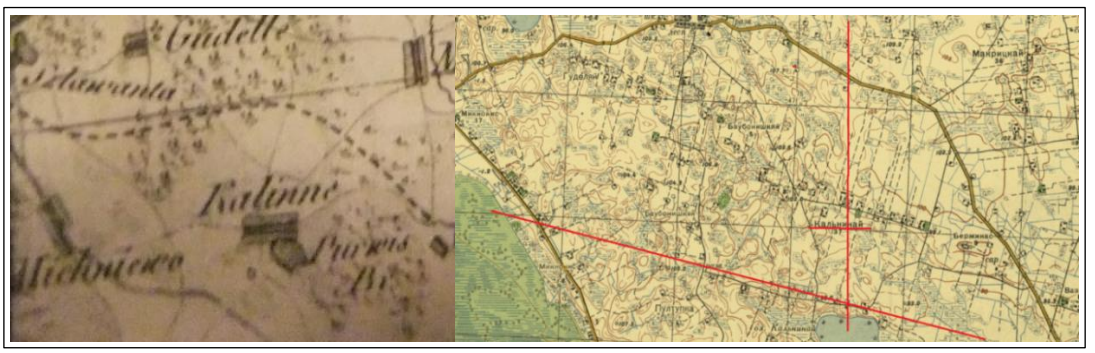

18 pav. Kalnynų kaimas (Marijampolės r.) 1809 m. ir 1950 m. žemėlapyje

Fig. 18. *Kalnynai village in Marijampolė district depicted: a) on the 1809 map b) and on the 1950 map*

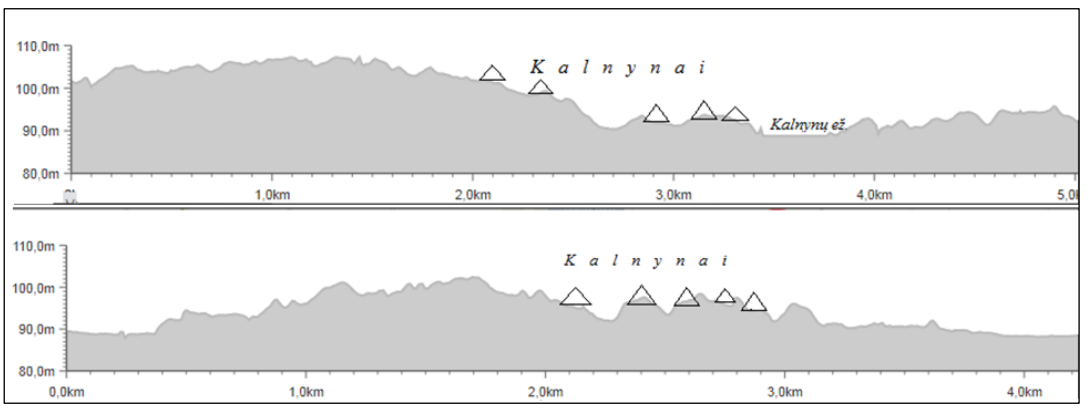

19 pav. Kalnynų kaimas (Marijampolės r.). Skersinis profilis per vietovę: a) Š–P kryptimi, b) ŠV–PR kryptimi

Fig. 19. *Kalnynai village in Marijampole district. Transverse profile through area: a) N-S direction, b) NW-SE direction*

1809 m. Naujosios Rytų Prūsijos žemėlapis rodo, kad dar vienu šimtmečiu anksčiau gatvinis Kalnynų kaimas buvo prie ežero; po skirstymo ten ir liko dalis sodybų, formuodamos pirmąją eilę. Kiti artimiausi kaimai: prie Žuvinto duburio prisiglaudęs vakaruose stovėjo gatvinis Miknonių kaimas, ŠŠV – Gudeliai, ŠR – Mokriškiai (Makrickai), RPR – Vazniškiai, PR – Gielčiai, o pietvakariuose – Ržešovo dvaras. Žemėlapyje dėmesį patraukia keliai. Iš piet-

ryčių nuo Alytaus, Ūdrijos atėję ir link šiaurinio Žuvinto duburio galo vedę keliai iš abiejų pusių lenkė Purvio pelkę, bet užsukdavo į Kalnynus, tik naujasis pašto kelias nuo Gielčių į Miknonis vedė jau tiesiai. Taigi prakeliavus Peršėkės dubumą neaukšto kalvagūbrio šlaite prie ežro stovėjo Kalnynų kaimas, prie kurio greičiausiai buvo galima sustoti. Už jo toliau jau kalnuotas kelias (19 pav.).

Kalnĩjos (sunorminta), *Kalnijai* (*Kalnėjē*) – vietos tarme, *Kalnois*[2], *Kalnijai*[3], *Кальниий*[4] – žemėlapiuose. Kaimas nutolęs nuo Sedos apie 2 km į pietvakarius. Teritorija priskirtina Sedos kalvagūbrio pietinei papėdei. Nors vardas skatina ieškoti aukščiausių paviršiaus vietų, deja, tokios šioje pusėje yra tolėliau ir ten įsikūrusios kitais vardais vadinamos vietovės (Beržėnai – 4 km nuo Sedos, Dagiai – už 5,5 km), o arčiausiai Sedos kalvoti yra Kalnijų kaimo laukai (20 pav.). Geomorfologinė padėtis čia gana sudėtinga ir įdomi.

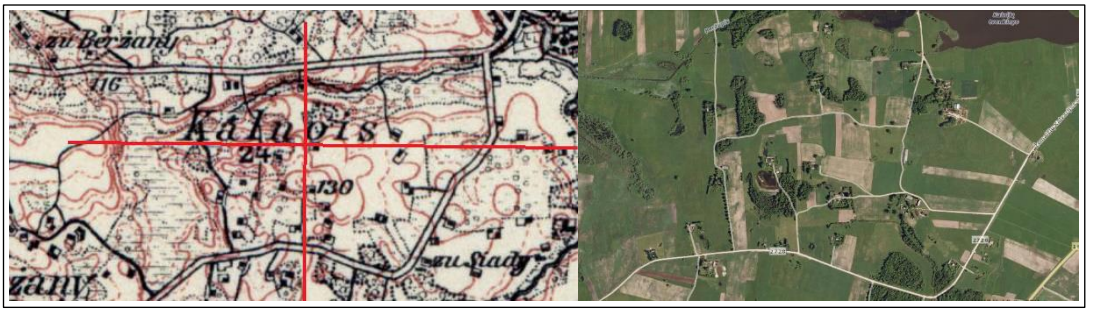

20 pav. Kalnijų kaimas (Mažeikų r.): a) 1918 m. žemėlapyje, b) 2010 m. ortofotovaizdas (www.maps.lt)

Fig. 20. *Kalnijai village in Mažeikiai district: a) on the 1918 map, b) on the 2010 orthophoto (www.maps.lt)*

Sruojos–Varduvos ledyninio liežuvio paliktos dubumos žemiausiose dalyse, kai šis atsitraukė nuo Žemaičių Vidurio kalvynų, atrodo, būta pasilikusio ir negyvo ledo nedidelio lauko. Šiaurinėje pusėje formuojantis Sedos kalvagūbriui ir šiam išledėjant, gana aukštai pakilę (apie 132 m NN) patvankos vandenys aplygino dubumos ir kalvagūbrio papėdes. Liko lėkštai kalvotas, labiau banguotas paviršius. Patvankos baseinui nusidrenavus per Sedos ežero riną, negyvas ledas pamažu sutirpo. Panašu, kad būtent jis apsaugojo Kalnijų vietovę nuo apskalavimo ir aplyginimo, o ištirpdamas paliko daug kalvotesnį paviršių nei greta esančių kaimų vietovėse, nors santykiniai aukščiai ir nėra dideli – apie 5–8 metrus. Aukščiausias Kalnijų kalnas siekia 138 m NN (21 pav.). Naujausiais laikais kalningesnė vietovė apsaugojo Kalnijų kaimą ir nuo kraštovaizdį neatpažįstamai pakeitusios XX a. sovietinės melioracijos.

Atrodytų, nors ir aiški apylinkės geomorfologinė sąranga ir ją atitinkantis vietovės vardas, vis dėlto išlieka mįslė – kodėl Kalnijų vardu pavadinta būtent ši vietovė, o, ne pavyzdžiui, Beržėnų arba šiam gretimas Dagių kaimas, išsidėstęs dar aukštesniame (140–143 m NN) kalvotame paviršiuje? Bet nuo Sedos tai jau toli – 5–6 km. Atsakymą galbūt galėtų duoti teritorijos apgyvenimo raida, jei tokią pavyktų atsekti.

Rašytiniuose šaltiniuose Seda minima nuo XIII a., bet daug senesnį apylinkės apgyvenimą, taigi ir agrarinį kraštovaizdį, liudija archeologiniai paminklai. Visi jie rikiuojasi už Sedos palei Varduvą žemupio link. Tai Sedos piliakalnis, Rimolių senovės (I tūkstm. – XIII a.) gyvenvietė ir piliakalnis; Skerių IX–XII a. kapinynas, Renavo piliakalnis, Vadagių (I tūkstm.– XIII a.) gyvenvietė su piliakalniu (Kultūros vertybių registras). Šie apgyventi pavarduviai jungėsi su šiaurėje gana tankiai I m. e. tūkstm. apgyventu Ventos paupių arealu, o pietuose

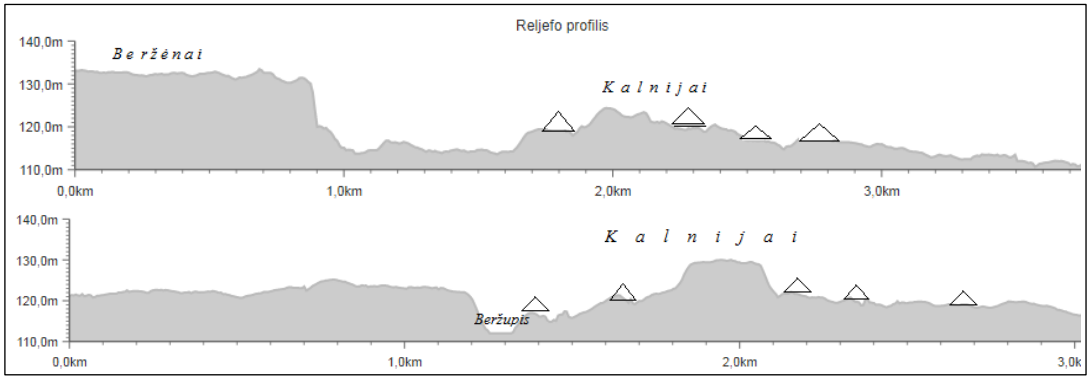

21 pav. Kalnijų kaimas (Mažeikių r.). Skersinis profilis per vietovę: a) V–R kryptimi, b) Š–P kryptimi

Fig. 21. *Kalnijai village in Mažeikiai district. Transverse profile through area; a) W-E direction, b) N-S direction*

turėjo ryšį su Šarnelės–Gardų (minimi nuo 1353 m.) / Žemaičių Kalvarijos–Gegrėnų tankiai apgyventa teritorija (Kavoliutė, 2000). Vėlesniais šimtmečiais Sedoje (1508–1524 m.) ir Garduose (prieš 1595 m.) pastatytos pirmosios bažnyčios šiame rajone. Tarp abiejų šių senovinių agrarinių arealų buvusį ryšį galimai rodo ir pasikartojantys pavadinimai: Pagardenio upelis, įtekantis į Varduvą ties Gardais (Žemaičių Kalvarija), Ketūnų Gardės dvaras prie Varduvos ir Pagardės kaimas 4 km prieš Sedą; ar tik nebus Varduvos aukštupys bent jau iki Sedos seniau vadinęsis Gardeniu, o Varduva jis tapo Gardus pervadinus į Žemaičių Kalvariją? Kadangi šiose vietose Varduva teka (buvusia) itin pelkinga teritorija, nuo Sedos link Gardų greičiausiai būdavo einama ne pelkynais palei upę, bet tiesesniu – pro Kalnijus, Užbradumę ėjusiu (einančiu) – senuoju keliu. Šiame numanomame senoviniame kultūriniame ruože Kalnijų kalniškumas didesnį įspūdį turėjo daryti sediškiams, nes šiauriau esantis aukštesnis ir išraiškingesnis kalvagūbrio segmentas vadintas Grūste (kalvos čia grūste sugrūstos į krūvą viena šalia kitos) nei atkeliavusiems nuo Vidurio kalvynų (Gegrėnų, Pučkorių, Šarnelės) pusės, kur aukščiai pakyla iki 170–180 m NN. Suprantama, tai tik hipotezė, kurią vertėtų patikrinti nuodugniau.

Nemažai vietovių vadinamos sudurtiniais vardais, kurių antrasis žodis – kalnas: *Trepkalnis*, *Dratkalnis*, *Kirkalnis*, *Girkalnis*, *Stūpkalnis*, *Šarkalnis*, *Bobkalnis*, *Obelkalnis*; *Aštriakalnis*, *Žaliakalnis*, *Rasakalnis*, *Žvaigždakalnis*, *Velniakalnis*; *Medžiokalnis*, *Bliūdokalnis*, *Spurgakalniai*; *Panėnų kalnas*, *Piniginis kalnas*. Šie savotiški dvigubi vardai tarsi pabrėžia, kad kiekvienas greta kalniškumo turi ir kitonišką vardo atsiradimo priežastį. Detalesnei analizei pasirinktas **Girkalnis** (Girtakol[2], Girkalnis[3], Гиркалнис[4]) Raseinių rajone, esantis vos už 7 km į rytus nuo jau aptartosios Kalnujų vietovės (22 pav.).

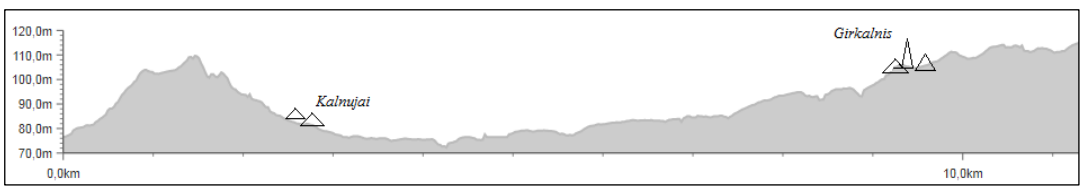

22 pav. Paviršiaus profiliai per Kalnujų ir Girkalnio miestelius (Raseinių r.) V–R kryptimi

Fig. 22. *Surface profiles through Kalnujai and Girkalnis towns in Raseiniai district W-E direction*

Lietuvos vietovardžių duomenų bazėje pateikiamas toks vardo kilmės aiškinimas: „**Gi̇rkalnis** – greičiausiai iš asmenvardžio *Gi̇rkus* ir liet. *kálnas*; kita vertus, gali būti iš liet. *girià* ‚didelis miškas‘ ir *kálnas*“ (http://lkiis.lki.lt). Vietovės reljefas kalvotas (112 m NN), palengva aukštėjantis Š–ŠR kryptimi, Žemaičių aukštumos gilumos link, bet aukščiausios kalvos iškilusios pietvakarinėje, pietinėje ir pietrytinėje pusėje. Girkalnis ir aplinkiniai kaimai įsikūrę Rytų Žemaičių plynaukštės pakraštyje, nedideliame iškyšulyje, kuris Baltijos ledyno plaštakos skydo, gulėjusio Nemuno žemupio lygumoje, buvo aptekėtas, pažengus pirmyn – gremžiamas, ant plynaukštės krašto užstumiant negausias pakraštines morenas. 2 km pločio kalvotesnis ir santykinai aukštesnis paviršius galimai buvo suklotas trumpalaikės osciliacijos tarp Pietų ir Vidurio Lietuvos fazės laikotarpių (23, 24 pav.). Pietvakarinė kalva iškyla iki 118 m NN, pietrytinė – iki 128 m NN ir paviršius aukštėja dar 3 km (iki 131 m NN). Nuo miestelio kalvos nutolusios 1,5–2 km, todėl kyla klausimas – kuri iš jų davė vardo dalį *kalnas*, o girios papėdės lygumose vyravo iki pat XIX šimtmečio.

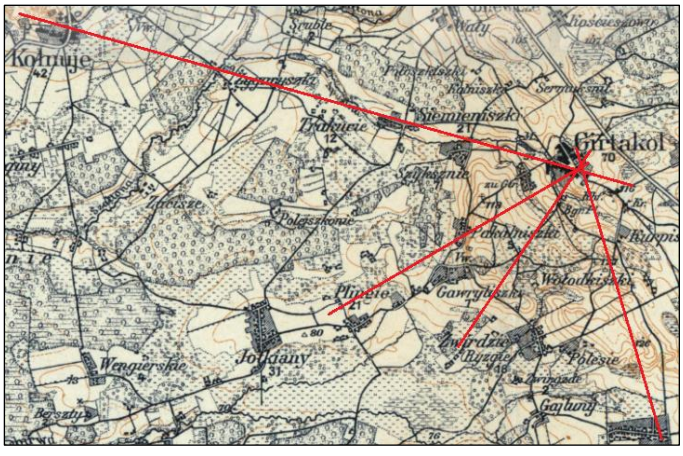

23 pav. Girkalnio bažnytkaimis (Raseinių r.) 1918 m. žemėlapyje

Fig. 23. *Girkalnis village in Raseiniai district in 1915. on the map*

Savaime suprantama, kad žvilgsnis krypsta į aukštesniąją rytinę, bet vis vien išlieka klausimas – iš kurios pusės atėję gyventojai lankė tą girios kalną (ne kalnus, bet kurį)? Kur buvo giria, o kur gyventa? Vietovė minima nuo 1421 m., o bronzos amžiuje, gal ir anksčiau, gyventa ties Ariogala (Lietuvos archeologijos, 1975), todėl medžiojant čia lankytasi; 16 km atstumas nėra labai didelis. Girkalnio masyvas nuo Ariogalos pusės, kur būta agrarinio kraštovaizdžio, aiškiai matyti ir atrodo labai iškiliai. Ieškoma viršūnė neabejotinai būtų pietrytinė ilgoji kalva. Tačiau ir pietvakarinė nenusileidžia išraiškingumu, be to, jos papėdėje esantis kaimas vadinamas *Pakalniškiais*. Taigi dominante vis gi laikyta pastaroji kalva. Archeologiniai duomenys rodo, kad į pietryčius nuo jos, nuo Girkalnio į pietus, prie piliakalnio buvusioje senovinėje gyvenvietėje gyventa III–IV a.; kultūrinis sluoksnis iki 1 m, šešios Romos monetos rodo turėjus ryšį su Romos imperijos kraštais (Gabrieliškės, Naukaimio piliakalnis, www.piliakalniai.lt). Tai patraukli ir strateginiu atžvilgiu labai svarbi vieta. Galima manyti, kad nuo Nemuno pusės per miškus atėjusiems lygumos žmonėms pasiektas aukštas (≈30 m), vis dar miškuose paskendęs aukštumos šlaitas buvo užvis įspūdingiausias. Archeologiniai šaltiniai rodo, kad tai galėjo būti Raudonėnų gyventojai; ten gyventa I tūkstm. po Kr. II p. – II tūkstm.

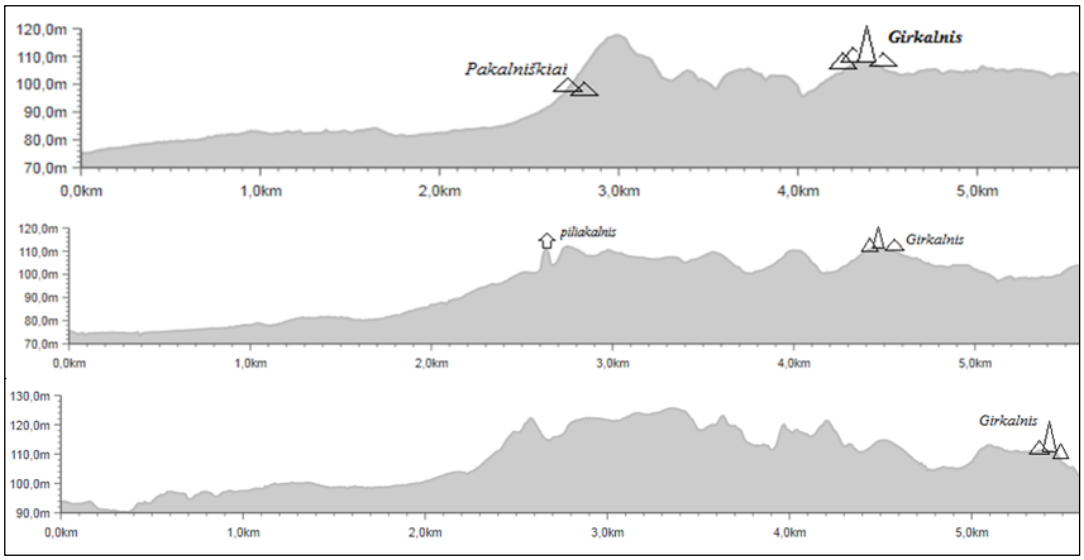

24 pav. Paviršiaus profiliai per apylinkes ir Girkalnio mestelį (Raseinių r.): a) PV–ŠR kryptimi, b) PPV–ŠŠR kryptimi (ir per piliakalnį), c) PPR–ŠŠV kryptimi

Fig. 24. *Surface profiles through the surroundings and Girkalnis town in Raseiniai district: a)SW-NE direction b) SSW-NNE direction (and castlehill), c) SSE-NNW direction*

pradžioje. Beje, tame kelyje, pusiaukelėje, prasideda ir Vidauja. Galėjo būti ir Veliuonos gyventojai; ten gyventa nuo III–V a. po Kr. Per lygumos miškus, ko gero, link Girkalnio, XIV a. buvo einama ir nuo Pašvenčio (Smalininkų) pusės. Tokios kelionės pradžioje kryžiuočiai perėję (š)*Vintės* mišką prieš kraštą pasiekdavo Mituvą ir toliau už 5 mylių, matyt, palei Antvardę, Mituvą ir Alsą, patekdavo į *Pamedės* vidurį (kurią galbūt mena 6 km į pietus nuo Girkalnio esanti *P*(*r*)*amedžiava*), nuo kur Ariogala – dešinėje pusėje, Raseiniai – kairėje (Kraštas ir žmonės, 1988).

Išvados

1. Tyrimai leidžia suprasti, kad vieni vietovių vardai galimai kilę iš sėslaus gyvenimo nedidelėje erdvėje, o kiti – iš puikaus platesnių teritorijų pažinojimo, bet abiem atvejais rodo buvus ypatingą senųjų krašto gyventojų aplinkos pajautimą.
2. Nors semantikos prasme vietovardžiai Kalnai, Kalnynai, Kalnujai, Kalnijai turėtų reikšti iškiliausio ir sudėtingiausio reljefo vietoves, paaiškėjo, kad jos labai skiriasi orografiniu išraiškingumu.
3. Kitos priežastys galėtų būti tai, kad tokių vietovių savininkai istorinėje praeityje yra turėję aukštesnį socialinį statusą, todėl ir vietovių savybės būdavo labiau pabrėžiamos.
4. Dalis vietovių sutinkamos kalvotų ir santykinai lygesnio paviršiaus teritorijų kontaktinėse zonose. Artimiausi senojo kultūrinio kraštovaizdžio židiniai leidžia manyti, jog kalniškumu įvardytos artimiausios socialiai svarbios iškiliosios vietovės.
5. Jau ne visų vietovių vardai randami valstybiniuose dokumentuose ir žemėlapiuose, tačiau vietovės tebėra; išlaikiusios prigimtinius bruožus ar neatpažįstamai pasikeitusios, bet varduose saugančios istorinę praeitį. Gyvenamųjų vietovių vardai – tai dar vienas raktas į Lietuvos kultūrinio kraštovaizdžio istoriją.

Literatūra

Basalykas, A., 1965. *Lietuvos TSR fizinė geografija*, T. II, pp.155.

Baliulis, A. A., Čelkis T. (sud.), 2018. Senųjų Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės kelių aprašymai. 430 p.

Bilkis, L, 2009. Baisogalos valsčiaus vandenvardžiai. Kn. *Baisogala*, pp. 356–365.

Bilkis, L., 2012. Lietuvoje yra kaimai Žiuriai, Žiūriai ir Žiūrai. Kn. Kaip atsirado šie skirtingi variantai? *Gimtoji kalba 7*.

Bilkis, L., 2014. Dėl kai kurių lietuvių vandenvardžių kilmės (II). *Acta Linguistica Lithuanica* LXXI.

Bilkis, L., 2017. Onuškio vandenvardžiai. Kn. *Onuškis*. P. 1388-1404.

Bilkis, L., 2019. Dėl kaimo vardo Jaunódava kilmės, *Baltistica*, 54 (1), pp. 145-157.

Bilkis ,L., 2020. Dėl kaimo vardo Ývoliai kilmės. *Acta linguistica Lithuanica*. 83, pp. 178-192.

Būga, K., 1924 [1961]. Aisčių praeitis vietų vardų šviesoje. Kn. *Rinktiniai raštai*. Sud. Z. Zinkevičius. Vilnius, 1961, t. 3, pp. 728–742.

Cullen, P., 2013. English place-names and landscape terminology. Kn. Carroll J., Parsons D. N. (sud.) *Perceptions of Place. Twenty-First-Century Interpretations of English Place-Name Studies*, 463. https://uwe-repository.worktribe.com/output/927088/english-place-names-and-landscape-terminology.

Čelkis, T., 2013. *Kelias po viduramžių Lietuvą. XIII-XV a. pradžios karo žygių sąlygos*. Lituanistica, 59, 3(93), pp. 125-137.

Česnulevičius, A., 2006. Kalnai. Kn. *Visuotinė lietuvių enciklopedija*. T. IX, M-lo ir enciklopedijų l-kla, p. 219.

Dabartinės lietuvių kalbos žodynas (ektroninė versija), 2011: http://dz.lki.lt [prisijungta 2020.XI.25].

Gabrieliškės piliakalnis: https://www.piliakalniai.lt/piliakalnis.php?piliakalnis_id=426.

Garšva, K., 2019. Lietuvos Žiemgalos vietovardžiai. *Žiemgala*, 2, pp. 5-12.

Gelling, M., 1984. *Place-Names in the Landscape, 326.*

Gelling M., Cole A., 2000. *The Landscape of Place-Names* , 391.

Higham, N. J., Ryan M. J. (red.), 2011. *Place-names, Language and the Anglo-Saxon Landscape*, 260. https://www.cambridge.org/core/books/placenames-language-and-the-anglosaxon-landscape/35-D80BF3AC6FB4E6F1F17D3C60464B59.

Kalnujai, 1986. *Tarybų Lietuvos Enciklopedija*, p. 188.

Kavoliutė, F., 2004. Lietuvos kultūrinio kraštovaizdžio ištakos. *Geografijos metraštis*, T. XXXIII, p. 20– 28.

Kavoliutė, F., 2010. Šiandieninio kraštovaizdžio kultūrinis klodas. Kn. *Kaltinėnai*., Margi raštai, p. 20-22.

Kavoliutė, F., 2013.Trys didžiosios kraštovaizdžio kaitos Sintautų krašte. Kn. *Sintautai*. D. 1. p. 395-426.

Kavoliutė, F., 2014. Gyvenamųjų vietovių vardai – nematerialusis šalies kultūros paveldas. *Geografijos metraštis*, 47, pp. 88-102.

Kavoliutė, F., Skorupskas, R., 2016. Akmenynai - sunykęs lietuviško kraštovaizdžio elementas, *Geologijos akiračiai*. 1, pp. 17-25.

Kavoliutė, F., 2019. *Žemė prašo nepamiršti vardų. Mūsų mirusių kaimų knyga*, 739 p.

Kraštas ir žmonės, 1988. Sud. Jurginis j., Šidlauskas A. pp. 16-17.

Kudaba, Č., 1986. Kalnai. Kn. *Tarybų Lietuvos enciklopedija*, 2, pp. 187.

Kultūros vertybių registras: https://kvr.kpd.lt/#/static-heritage-search.

Kviklys, B., 1991. *Mūsų Lietuva*. T. IV, Vilnius, Mintis, fotografuotinė laida, p. 58-59.

Lietuvių kalbos žodynas, 1959.

Lietuvos apgyventos vietos. Pirmojo visuotinio Lietuvos gyventojų 1923 m. surašymo duomenys, 1925. 735 p.

Lietuvos archeologijos atlasas, 1975. T. 3, Piliakalniai.

Lietuvos TSR administracinis – teritorinis suskirstymas, 1959. 1028 p.

Lietuvos TSR administracinio – teritorinio suskirstymo žinynas, 1974. I, 370 p.

Lietuvos piliakalniai: atlasas, 2005. Vilnius, t. 2.

Lietuvos vietovardžų žodynas, 2008. I – IV t.

Muir, R., 2004. *Landscape Encyklopaedia. A Reference Guide to the Historic Landscape*, 300.

Pėteraitis, V., 1992. *Mažoji Lietuva ir Tvanksta*, 454 p.

Jones, Richard L. C., 2016. Responding to Modern Flooding: Old English Place-Names as a Repository of Traditional Ecological Knowledge. *Journal of Ecological Anthropology*, Vol. 18, no. 1. https://scholarcommons.usf.edu/jea/vol18/iss1/9.

Razmukaitė, M., 2001. Gyvenamųjų vietų vardai. *Lygumai. Stačiūnai*, pp. 589-593.

Razmukaitė, A., Pupkis, A. Vietovardžių žodynas. http://vietovardziai.lki.lt/.

Razmukaitė, M., 2018. Valsčiaus gyvenamųjų vietų vardai. Kn. *Linkuva*. pp. 381-386.
Seibutis, A., 2006. *Jotvingių kraštavardžių slėpiniai*.
Seibutis, A., *1009 metų Lietuvos pasienio geografinė apybraiža. Šv. Bonifaco Brunono žūties vietos paiškos*. 89 p.
Švarcaitė, I., 2019. *Dešimtkalbis gamtinės geografijos terminų žodynas*. pp. 119.
Tarvydas, St., 1958. *Lietuvos vietovardžiai*. pp. 42, 52.
Vietovardžių žodynas, 2002. Sud.: A. Pupkis, M. Razmukaite, R. Miliūnaite. http://vietovardziai.lki.lt/.
Vanagas, A., 1970. *Lietuvos TSR hidronimų daryba*. 428 p.
Vanagas, A., 1981. *Lietuvių hidronimų etimologinis žodynas*. 408 p.
Vanagas, A., 2008. Vietovardžių tyrimų patirtis. Kn. *Lietuvos vietovardžių žodynas*, I, A-B, pp. XXV-XXXI.
Vaitkevičius, V., Vaitkevičienė, D., 2011. Milžino kapas – šventa vieta. Varvalių kapmilžė. Kn.: *Lietuva. 101 legendinė vieta*, p. 22-23.
Zinkevičius, Z., 2011. *Ukmergės rajono gyvenviečių vardynas. Pavadinimų kilmė*. 143 p.
Спрогис, И. Я., 1888. *Географический словарь Жомойтской земли XVI столетия*. 362 p.
Die Karte des Neue Ost-Preusen, 1809, M 1:10 000.
Карта Ковенской губернии, 1865, M 1:126 000.
Karte des westlichen Russlans, 1914-1921, M 1:100 000.
Lietuvos karo topografijos skyrius , 1933-1938, M 1:100 000 .
Топографическая карта, 1949–1950, M 1:25 000.

MOUNTAINS IN THE NAMES OF PLACES AND ON THE SURFACE OF LITHUANIA

Filomena Kavoliutė
Vilnius University, Faculty of Chemistry and Geosciences, Institute of Geosciences, Department of Geography and Land Management, M. K. Čiurlionio str. 21/27, LT-03101 Vilnius
E-mail: filomena.kavoliute@gf.vu.lt

DOI: https://doi.org/10.5200/GM.2020.5

Summary

The links between the names of residential areas and the natural environment have not been studied in detail in Lithuania. The aim of this study was to find out what the surface relief is if the names of the settlements emphasize the hilliness of their territory. In Lithuanian, the word mountain means not only mountains, but also hills. It is of a lower relief form, distinguished by bright slopes in the landscape. Mounds are also called mountains. 50 villages with a term (lexeme) kaln- were selected for the study. In total, there are about 200 such places. administrative census data, since the 20th century. In the middle of the 19th century, the territory of Lithuania was the most densely populated.

The study is complicated in part by the fact that the settlement area was not constant during the twentieth century through reforms and changes in housing: living in compact villages, manors, then split into single farms, and in the second half of the last century during the Soviet era in the process of total agrarian landscape transformation some communities were completely evicted from populated areasand they are no longer marked on the maps, therefore the study is based on the 20th century, 19th century topographic maps.

Analyzing the connections between the names of the places and their relief, we looked for surface forms that once led the inhabitants to call the places names that emphasize mountainousness. For this purpose, cross-sectional profiles of areas were drawn using the tools of the electronic portal maps.lt, using topographic maps of the largest scale 1: 10000. Some areas are known from expeditionary visits, others are explored in a camera way. In cases where there are more mountainous places in the area, historical sources had to be used to determine the validity of the name of the area.

Research has shown that although in semantic terms the place name *Kalnai, Kalnynai* (mountains) should mean areas of the most prominent and complex relief, in reality they differ greatly in

orographic expressiveness. Some are located in the dominant angular massifs in the whole area (relative heights reach 40-60 m), others - in areas where the relative heights of the most prominent forms are 7-10 m. It can be concluded that some names may have come from sedentary life in a small space, while others - from a great knowledge of wider areas, but in both cases, it shows a special sense of the environment of the ancient inhabitants of the country.

Other reasons that contributed to the emergence of such names are the fact that the owners of the sites had a higher social status in the historical past and the relations of the estates of the free peasants with the surrounding communities were exceptional.

There have been a number of cases where knowledge of the historical development of the area has helped to clarify the validity of the site name. Only by knowing the ancient cultural centers can one understand why the inexpressive hills are called mountains. These are on the outskirts of hilly areas (i.e. closest to older settlements). The presented assumptions will be able to be verified in the future by more detailed research, supplementing this research with new data on the development of the cultural landscape.